

600 ANYS

DE L'ARXIU DEL REAL
A L'ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA

DEL MESTRE RACIONAL
A LA SINDICATURA DE COMPTES

CORTS VALENCIANES

COBERTA

Porter ordinari de la Casa de la Diputació del General portant un llibre. Fou pintat vers 1593 per Sebastià Saldia i apareix en la pintura de les viles reials de segona classe de la Sala Nova del Palau de la Generalitat.

CONTRACOBERTA

El Palau del Real de València en el segle XVIII segons una vista idealitzada pintada en el segle XIX. Sala d'Armes del Círculo Recreativo Militar Rey Juan Carlos I, de València.

600 ANYS

DE L'ARXIU DEL REAL
A L'ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA
DEL MESTRE RACIONAL
A LA SINDICATURA DE COMPTES

CORTS VALENCIANES
SETEMBRE - DESEMBRE DE 2019

**GENERALITAT
VALENCIANA**
Conselleria d'Educació,
Cultura i Esport

**TOTS
A UNA
veu**

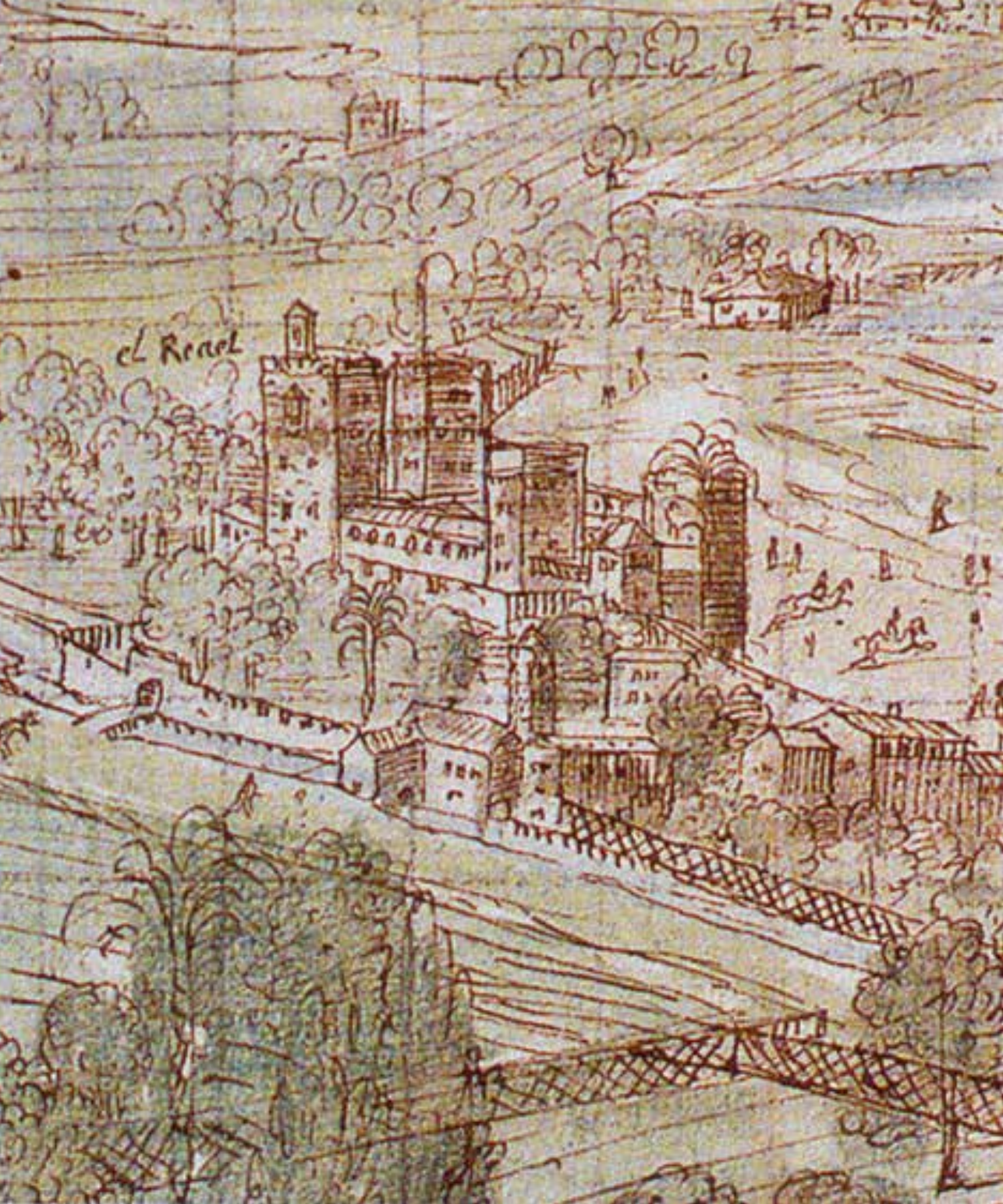

CORTS VALENCIANES

*for*cultura

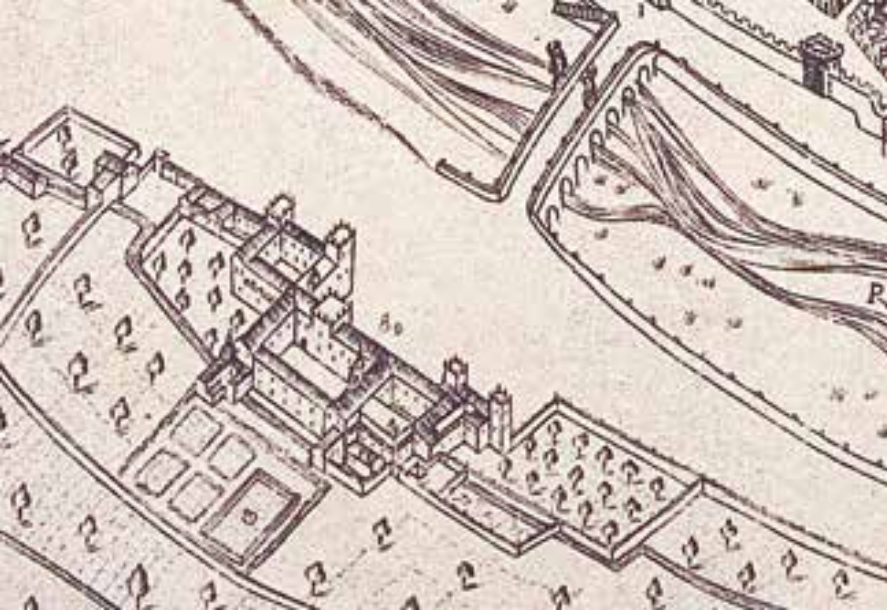
1563. El palau del Real de València, vist des del nord, en la vista de la ciutat de València d'Anton van den Wijngaerde de 1563. Viena, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Min. 41, f. 1.

EL SISTEMA D'ARXIUS DE LA CORONA D'ARAGÓ I EL MESTRE RACIONAL

Enguany se celebra el 600 aniversari de la reunió de les Corts de 1419, en les quals es van crear dues noves institucions en el Regne de València: l'Arxiu Reial de València, també conegut com a Arxiu del Real, l'única institució de l'època foral que mai s'ha suprimit, i el Mestre Racional del Regne de València, una institució suprimida el 1707, que és l'antecedent de l'actual Sindicatura de Comptes, que va crear la Generalitat el 1985. Per això s'ha considerat molt important que en la commemoració participen les Corts Valencianes.

Foren unes Corts breus, però importants, que es reuniren en el palau episcopal el 28 d'agost de 1419 i finalitzaren el 18 de setembre del mateix any. Si repassem les actes veiem que el rei, Alfons el Magnànim, presidí sis sessions, i va delegar la presidència de la resta en el seu vicecanceller, el jurista Alfons de Borja, que el 1429 seria nomenat bisbe de València, i el 1455, papa, amb el nom de Calixt III. Els membres de la família Borja, a final del segle xv, eren ducs de Gandia i bastiren un palau a la ciutat de València, el Palau dels Borja, seu actual de les Corts Valencianes.

Les dues institucions que celebren el seu aniversari, l'Arxiu del Real i el Mestre Racional, han sigut i són molt importants per a tots els valencians. La fundació d'aquestes ha d'emmarcar-se en el context històric d'afirmació nacional i institucional del Regne de València de principi del segle xv, quan es consoliden les institucions ja existents, com la Governació General, la Batlia General i les Corts, i es creen altres de noves, com la Diputació del General el 1418, i un any després, l'Arxiu del Real i el Mestre Racional. Aquestes tres últimes estan relacionades amb la Hisenda Reial: la Diputació del General era l'encarregada de recaptar el donatiu al rei, mentre que el Mestre Racional i l'Arxiu del Real es relacionaven amb el Reial Patrimoni. Tampoc va ser una casualitat que es crearen conjuntament, ja que la història de les dues institucions està relacionada i el sis-

1609. El palau del Real de València en el plànol de la ciutat de València d'Antonio Mancelli. Arxiu Municipal de València. Col·lecció cartogràfica.

tema arxivístic de la Corona d'Aragó, que comença a desenvolupar-se el 1318, no s'entén sense la creació del Mestre Racional el 1283 i l'evolució posterior d'aquest.

La seu de les dues institucions fou el Palau del Real. L'origen del nom es deu a la seua localització en la partida del Pla del Real o Rahal, un topònim d'origen àrab amb el significat d'horta. Cal diferenciar el topònim de la condició de reial que tenia el palau, i per això també era conegut com Palau Reial de València. La semblança de les dues denominacions ha provocat algunes confusions, per la qual cosa, s'ha de tindre en compte. En el cas de l'Arxiu del Real ocorre el mateix, ja que apareix anomenat de les dues maneres, per la condició que té d'Arxiu Reial de València, i per la localització que té com a Arxiu del Real. A partir del segle XVIII, després de l'abolició dels Furs el 1707, passà a denominar-se Arxiu General de València. A final del segle XIX es consolidà el nom d'Arxiu Regional de València i en la segona meitat del segle XX el d'Arxiu del Regne de València.

El segle anterior, el XIV, havia sigut una centúria clau en el procés de consolidació del poder de la monarquia, i així veiem com en 1318 es crea l'Arxiu Reial de Barcelona, i durant el regnat de Pere el Cerimoniós es consolida la Cancelleria Reial i la institució del Mestre Racional. Aquesta consolidació s'acompanyà d'un procés de territorialització i descentralització que va afectar totes les institucions. Políticament, la Corona d'Aragó va evolucionar des d'una postura cesarista, de tipus autoritari i centralista, a una altra de més foralista, defensora dels drets i els privilegis dels diferents regnes. En el cas del Regne de València la segona postura es va consolidar gràcies a les elits locals, especialment el patriciat urbà de la ciutat de València, que es van erigir en portaveus dels drets del regne i es van proclamar guardians de les "lleis de la pàtria", que eren la garantia de les seues llibertats i que els monarques havien de jurar complir i fer complir quan començava el seu regnat. El 1393 el rei Joan I, en la provisió per la qual va manar reconstruir el depòsit d'arxiu del Palau del Real de València, va justificar de manera molt precisa la descentralització política: primer per la gestió de l'Administració, ja que les coses separades s'han de portar separadament: "*Cum separatorum separata debeat esse*

1222-1223. Morvedre.

Sentència pronunciada pel cadí i l'alfaquí de Morvedre per la qual es resol un pleit que havien mantingut durant vint anys les alqueries de Torox (Torres Torres) i Quars (actualment la partida de Càncer) sobre la distribució de les aigües de regadiu que passaven per la séquia Gran.

ARV. Pergamins àrabs, núm. 1.

conditio et singulorum nota et distincta negotia ut promixtiis actibus non turbetur”, i, en segon lloc, per qüestions merament polítiques, ja que el Regne de València no depenia de lleis alienes i es regia pels seus propis furs: “*per se stans, ullius alterius regni vel patrie legibus, foris aut consuetudinibus non subiectam, sed suos habens proprios foros regio privilegiaque ac consuetudines quibus donatur et regitur cum Dei auxili atque nostro*”. Uns anys després, quan Jaume Desplà va supervisar les obres de l'arxiu al Palau del Real el 1422, les va justificar “*per obs de tenir los furs, pryvilegis e libertats del dit regne, e los actes pertanyents a aquell*”.

Pel que respecta als arxius cal tindre en compte, com afirmava Eugenio Casanova en 1928, que l'interés dels monarques tenia el seu fonament en el caràcter patrimonial de la monarquia, on el poder era concebut com un dret i una propietat del rei. Els arxius eren un instrument del poder, i els documents que conservaven legitimaven l'exercici de la sobirania. Això era independent de la institució encarregada de la seua gestió, bé fora un oficial de la Cancelleria o del Mestre Racional. A més a més, el context de la seua creació va coincidir, cronològicament, amb el renaixement del dret romà a Europa, que definia els arxius com el “*locus in quo acta publica asservantur ut fidem faciant*”. En la baixa edat mitjana aquesta definició va trobar la definitiva expressió en el *ius archivi*, és a dir, en el valor jurídic que s'atribuïa als documents conservats en els arxius: “*charta quae propheretur ex archivo publico, testimonium publicum habet*”. En el segle XV trobem un canvi en la consciència del seu valor, ja que deixen de ser uns arxius exclusius del rei i es converteixen en arxius del regne, ja que també són garants de drets de terceres persones. Aquest canvi d'actitud el comprovem en la petició XLI de les Corts de 1417-1418, en la qual per primera vegada se sol·licità la creació de l'ofici o institució de Mestre Racional per al Regne de València. Veiem com els braços reial i eclesiàstic recorden que en la delegació de funcions a Berenguer Minguet, que va realitzar Ferran I, es va confirmar que els comptes haurien de custodiar-se a València “*per tal que pus propinquament e ab menys affanys e despeses, de les dites coses es poguessen haver certificacions e al-*

1238, desembre 22. Daroca.
Jaume I, rei d'Aragó, fixa
els límits del castell i vila
d'Andilla, que havia donat a
Eximén Pérez.
Es tracta del document de
Jaume I més antic de l'Arxiu
del Regne de València.
ARV, Pergamins reials, núm. 1.

tres avisos necessaris". En les mateixes Corts, la sol·licitud de creació d'un arxiu reial a València es va justificar pel profit que suposaria per a la "*cosa pública del dit regne e dels habitants de aquell*", i es va sol·licitar la creació de l'arxiu reial perquè "*vós, senyor, com vostres oficials, com encara los habitants del dit regne, pus fàcilment pusquen haver ço que hauran mester de dites coses e actes*". Aquestes propostes posteriorment serien recollides en els actes de cort de creació de l'Arxiu del Real i del Mestre Racional del Regne de València de 1419.

La primera de les dues institucions que es va crear va ser el Mestre Racional de la Corona d'Aragó, instaurada per Pere el Gran el 1283, que va suposar la posada en funcionament d'una institució fiscalitzadora que intervenia la comptabilitat de totes les institucions de la monarquia. Igual que la Cancelleria Reial, tenia un àmbit global, però en aquest cas de control. És per això que necessitava tindre accés no només a la documentació de les diferents institucions de la monarquia, sinó també un arxiu en què guardar la documentació fiscalitzadora, com a garant i comprovant de la gestió d'aquestes institucions.

Cal buscar els precedents en el regnat de Pere el Gran, que va reestructurar l'Administració financera de la monarquia entre 1276 i 1282. En aquests anys el seu control requeria en un funcionari de la cort amb jurisdicció sobre tots els regnes de la Corona, però la seua funció fiscalitzadora era una facultat complementària de la resta de les seues funcions econòmiques. El 1283, per influència siciliana, es va institucionalitzar l'ofici del mestre racional, però una nova reforma institucional d'Alfons el Liberal de 1288 va suprimir aquest ofici. En aquests primers cinc anys trobem tres mestres racionals: Conrad Llançà (1283-1285), sicilià, que havia sigut mestre racional a Sicília, Pere de Llibià (1285-1286), ciutadà de València, i Guillem Colrat (1285-1286).

La restauració definitiva de la institució es va produir set anys després, el 1293, durant el regnat de Jaume II, a causa de les necessitats econòmiques de la monarquia. Els monarques havien contret nombrosos deutes amb la burgesia de Barcelona i aquesta

[1241]. Segell major de cera de Jaume I. Després del document original al qual pertanyia, se'n desconeix la procedència. Anvers: el rei assentat en un setial romànic; porta una túnica sense mànegues; amb la mà dreta empunya l'espasa que descansa sobre les seues cames i amb l'esquerra sosté un món. Revers: el rei a cavall galopa cap a la dreta, precedit d'una estrela. Porta una alta corona, amb llambrequins, llança amb bandera a la dreta i escut al braç. ARV, Segells pendents, núm. 4.

volia tindre, d'una banda, un instrument de control del funcionament de l'Administració financera de la Corona i assegurar, així, el cobrament dels seus préstecs i interessos i, per una altra, tindre accés als oficis i als càrrecs de les diferents institucions de la monarquia. La institució es va consolidar totalment en el segle XIV, ja que a partir del 1338 els diferents monarques van publicar més de 25 "*ordinacions*" que van estructurar definitivament l'ofici del Mestre Racional. Algunes d'aquestes es limitaven a recopilar per escrit antics costums burocràtics, i unes altres obeïen els principis de previsió i planificació general de la nova institució. Des de la primera *ordinació* coneguda, atorgada a València el 1338, fins a l'última provisió del rei Martí l'Humà publicada a Barcelona el 1408, van passar més de 70 anys de funcionament durant els quals la institució del Mestre Racional es va consolidar. El nucli principal d'aquestes *ordinacions* està format pel capítol IV de les *Ordinacions de la Casa del Rei*, que va publicar Pere el Cerimoniós el 1344, i per les *Ordinacions de Berenguer de Codinachs* de 1358.

Durant el període comprés entre 1293 i 1422 trobem un total de catorze mestres racionals de la Corona d'Aragó: Arnau Çabastida (1293-1302); Bernat Rodera (1302-1306); Pere Boïl (1306-1320) i Felip de Boïl (1320-1329), senyors de Manises; Pere March (1329-1336), senyor d'Eramprunyà, i el seu fill Pere o Pericó March (1336-1337), el besavi i germà de l'avi d'Ausiàs March respectivament; Domènec de Claramunt (1337-1340); Joan Fernández Munyós (1340-1348); Berenguer de Codinachs (1348-1375); Berenguer de Relat (1375-1386); Pere des Valls (1386-1387); de nou Berenguer de Relat (1387-1390); Pere d'Artés (1390-1408), mecenes i protector d'intel·lectuals a qui Francesc Eiximenis dedicà dues de les seues obres; Ramon Çavall (1408-1415) i Bernat de Gualbes (1415-1422). Hem de tindre en compte que en els primers anys i, sobretot, durant l'etapa de consolidació de la institució a partir de 1337 va haver-hi un total de sis mestres racionals valencians: Pere Boïl, Felip Boïl, Domènec de Claramunt, Joan Fernández Munyós, Berenguer de Codinachs i Pere d'Artés, els quals van ocupar el càrrec durant setanta-nou anys. De fet, la publicació de les principals *ordinacions*

Oficina del Mestre Racional. Miniatura de les *Leges palatinae*.
Leges palatinae del Regne de Mallorca. Atribuït a Joan Loert (1337). Manuscrit sobre pergamí.
Brussel·les. Bibliothèque Royale Albert I de Belgique. Cabinet des Manuscrits. Cod. 9169.

que van consolidar la institució coincideix amb etapes en les quals el càrrec de mestre racional l'ocupen valencians.

En l'origen, el Mestre Racional va ser un càrrec unipersonal amb competències sobre tota la Corona. En les ordinacions es diu que havia de ser una persona fidel i sàvia a qui corresponia controlar les rendes i els drets reials, i comprovar la veracitat dels comptes dels diversos oficials reials. El problema era que les funcions de la seua gestió interventora exigien la presència física del comptedant o del seu procurador. Per tant, l'ofici es va veure obligat a fer-se itinerant i, de fet, les seues funcions d'intervenció van acabar realitzant-se a les capitals de cada regne. En les seues absències el batle de cada regne realitzava les funcions de fiscalització. Això va provocar nombrosos problemes des d'un principi, ja que si bé era fàcil organitzar el desplaçament d'uns pocs oficials, era impossible transportar contínuament l'arxiu. A més, els viatges eren a càrrec del comptedant i també estaven els riscos dels viatges per mar en el cas de Mallorca i Sardenya. Això va obligar, ja en el segle XIV, a nomenar lloctinents de mestre racional a les illes. La solució va ser concentrar l'arxiu principal al Palau Reial de Barcelona. Per als desplaçaments es va encarregar a l'hostaler que buscara, als llocs on la Cort havia de residir, un local que servira de despatx i depòsit per a l'ofici, excepte als llocs on hi havia un local propi del monarca, com el cas dels palaus reials de València, Saragossa, Mallorca o Perpinyà. Aquesta manera de realitzar la funció interventora per part del Mestre Racional explica que els depòsits documentals territorials es multiplicaren i són l'origen del sistema d'arxius de la Corona d'Aragó.

En efecte, pel que fa als arxius, en el segle XIII, amb una monarquia itinerant, trobem depòsits arxivístics dispersos més o menys provisionals. Exemples són els monestirs de Sijena (on es conservava la documentació relacionada amb la conquesta del Regne de València) i San Juan de la Peña, o la casa del Temple de Saragossa, al Regne d'Aragó; la casa de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem, la casa del Temple i el Palau Reial de

1338-1339. València.

Llibre d'èpoques fet per n'Arnau Çamorera, batle general. En la coberta es representa al batle general rebent els tributs que paguen els vassalls del rei.

ARV. Reial Cancelleria, llibre 677.

Barcelona, o el convent de predicadors de Lleida, a Catalunya, i el palau episcopal, el Palau del Temple o el Palau del Real a la ciutat de València. En el cas de Barcelona, la primera notícia referent a un depòsit d'arxiu al Palau Reial és de 1286. En aquests depòsits la documentació es guardava en calaixos i arquivancs, un mobiliari que era fàcilment transportable, i la conservació d'aquesta era a càrrec del personal i els servidors de les institucions respectives.

A partir de 1318 se'n van produir canvis significatius. Al juliol d'aquest any Jaume II va crear l'Arxiu Reial de Barcelona, el primer arxiu reial de la Corona d'Aragó i el més antic d'Europa. El monarca va manar construir al Palau Reial un depòsit on "*fossen posats e conservats los registres, els privilegis e altres scrits de la sua cancelleria e dels altres fets de la sua cort*". Així mateix va manar que, en el mateix Palau Reial, es destinara un altre depòsit on calia conservar "*els comptes e altres scriptures del offici del Maestre Racional de la sua cort*". La fiscalització de les despeses la va realitzar el valencià Pere de Boil, mestre racional i senyor de Manises. L'arxiu era central i únic per a tota la Corona, i veiem com es van dotar els nous arxius d'un mobiliari propi de les escriptories, com ara escriptoris, bancs, armaris i prestatgeries, on podia treballar el mestre racional o el seu lloctinent i es podia organitzar i conservar la documentació.

El tercer pas va ser el nomenament d'un arxiver. El 1346 Pere el Cerimoniós va destinar a l'escrivà Pere Perseia a l'Arxiu Reial, el va eximir de l'obligació de seguir a la cort, li va encarregar que custodiara la documentació i el va autoritzar a lliurar còpies dels documents. Posteriorment, el 1384 es publicaren les primeres ordinations de l'arxiu. En la segona meitat del segle XIV la documentació valenciana de l'Arxiu Reial de Barcelona es conservava en quatre armaris: un que contenia la documentació general del regne i els altres tres tenien una divisió territorial i es corresponien amb la documentació referent a les poblacions de les governacions de València, i les lloctinències de Governació dellà lo riu d'Uixó i dellà lo riu Xúquer. A Pere Perseia (1346-1348) el seguiren Bertomeu

Escrivà de tresoreria i escrivà de ració. Miniatures de les *Leges palatinae*...

Despuig (1348-1363), Ferrer de Magarola (1363-1370), Pere de Gostemps (1370-1372), Pere Bertomeu (1372-1378), Berenguer Segarra (1380-1392), Gabriel Segarra (1392-1410) i Diego Garcia (1412-1436).

En l'època medieval hi havia una concepció patrimonial dels regnes, per la qual cosa l'Administració del regne es confonia amb la del patrimoni reial. Per això la finalitat principal dels arxius era la seua defensa i, per tant, era necessari organitzar i conservar la documentació de les institucions de la monarquia. En la Corona d'Aragó el patrimoni reial es va configurar des d'un principi com una part molt important de la hisenda reial. La seua administració corresponia als batles generals i la fiscalització al mestre racional, que en principi era únic per a tota la Corona. La seua importància s'explica perquè la Corona d'Aragó va conservar bona part del patrimoni reial, mentre que en la Corona de Castella aquest va ser alienat. I dins de la Corona d'Aragó el Regne de València, l'últim que va ser conquerit, va ser el que conservà un volum més elevat de patrimoni reial, ja que els monarques s'ho van reservar. Tot això explica que, des de l'època medieval fins al segle XIX, tots els monarques prestaren molta atenció a la conservació dels arxius relacionats amb el Reial Patrimoni, que van ser els arxius de la Batlia i del Mestre Racional. En el cas del Regne de València, la gran importància del Reial Patrimoni ens serveix per a comprendre el naixement i el desenvolupament de les dues institucions que es van crear l'any 1419. La conseqüència lògica d'aquesta concepció patrimonial dels regnes i de la importància del patrimoni reial és que els arxius, al principi, es consideraren del rei i no del regne, i destinats a la defensa dels interessos patrimonials del monarca, la qual cosa explica la restricció en l'accés i l'ús de la documentació.

Com hem pogut comprovar, la institució del Mestre Racional estava unida des d'un principi a la creació dels arxius, tant els reials com els de la institució mateixa. La descen-

tralizació administrativa va tindre com a conseqüència una descentralització arxivística, que va començar molt prompte i sempre de la mà del Mestre Racional. Creiem que els mestres racionals valencians, pel fet de ser d'un altre regne, van tindre una sensibilitat especial en aquest tema. Així, veiem com el 21 de desembre de 1332 Alfons el Benigne creava el depòsit d'arxiu del castell de Càller, en el regne de Sardenya, i va manar que es depositaren i es conservaren els fons de l'arxiu del Mestre Racional, de la Governació i de tota la documentació que era d'interés per a Sardenya. La direcció quedava en mans del lloctinent del mestre racional, Bernat Descoll, que uns anys després redactaria la *Crònica de Pere el Cerimoniós*. Posteriorment, el 13 de maig de 1334, el rei li va donar el caràcter de secret, i va manar que ningú, tret del racional o qui ell determinara, entrara en l'arxiu. Per tant, en el cas de Sardenya es dona un pas més, ja que no és depòsit d'arxiu d'una sola institució, com ho serà sempre l'Arxiu Reial de Barcelona, sinó que comença a aproximar-se als arxius estatals o "nacionals".

En el cas del Regne de València també tenim dues notícies molt primerenques de l'existència d'una "*casa o archiu de l'offici del Racional*" al Palau del Real, encara que desconeixem quan es va manar construir. La primera, de 1337, ens diu que en l'arxiu es conservaven els comptes de la Batlia General del Regne de València que havia fiscalitzat el Mestre Racional, i la segona, de 1338, parla de la fabricació d'un escriptori i uns bancs per a l'arxiu del Mestre Racional. Aquest va romandre al Palau del Real fins al 1363, quan va ser evacuat a Barcelona a causa de l'atac de les tropes castellanes. A partir de 1369 el Mestre Racional tornà a intervindre els comptes a València i un quart de segle després Joan I, el 9 de juny de 1393, va ordenar reconstruir el depòsit d'arxiu del Palau del Real de València. Però la documentació no es quedava a València, ja que un any després, al juny de 1394, continuava enviant-se a Barcelona: "*Item, done a-n Andreu López, porter del senyor Rey, los quals havia bestrets e pagats axí en loguer de VI bèsties que havien portats los registres e diverses scriptures del officí del Racional, com per nòlit de moltes altres diverses scriptures del dit officí, de la dita ciutat de València a la ciutat de Barcelona...*". Això ens fa pensar que era un arxiu administratiu i que l'estança era simplement l'escrivania del lloctinent de mestre racional. La creació definitiva de les dues institucions es va produir en les Corts Generals del Regne de València de 1419, que les va convocar Alfons el Magnànim el 20 d'agost per a reunir-se el 28 del mateix mes, i van finalitzar el 18 de setembre del mateix any. Les Corts es reuniren al palau episcopal i l'objectiu del monarca era sol·licitar una ajuda econòmica per a fer una expedició a Sardenya i consolidar el domini sobre l'illa. El rei va presentar la seua proposició el 29 d'agost i les Corts, després d'una primera oposició dels braços a l'expedició, van acabar accedint a concedir-li un préstec de 40.000 florins a canvi d'una sèrie de furs i privilegis per al regne, entre aquests la creació d'un arxiu reial i d'un Mestre Racional del Regne de València.

En tercer lloc, tenim la creació de l'Arxiu Reial de Saragossa, creat en les Corts de Saragossa de 1348, la seu del qual era el palau reial de l'Aljaferia de Saragossa. En el fur de creació es diu que en aquest s'haurien de depositar els registres de cancelleria del Regne d'Aragó, i es va manar que els comptes davant del Mestre Racional es rendiren en el mateix regne. Aquest fur sembla que no es va complir. Posteriorment, el 1420, es creà el Mestre Racional d'Aragó i el monarca va manar que l'arxiu d'aquest es depositara també al mateix palau. Però en el cas del Regne d'Aragó es va donar un pas més i en les Corts de Terol de 1427 es creà l'Arxiu del Regne d'Aragó, creació que es renovaria en les Corts de Montsó de 1436. Aquest arxiu es creà en les *Casas del Reino* de Saragossa, la seu de la Diputació General d'Aragó, i allí es reuniren els arxius de les institucions aragoneses. Fins i tot, quan el 1461 es torna a crear de nou l'Arxiu Reial de Saragossa, aquest compartiria la mateixa seu que la resta dels arxius. Veiem que, per primera vegada, es crea un arxiu "nacional" o d'estat, un segle abans que les monarquies europees començaren a crear-los.

Després trobem la creació dels mestres racionals dels regnes insulars. En efecte, el 18 de gener de 1451 Alfons el Magnànim creava el Mestre Racional del regne de Mallorca i nomenava Gaspar de Pachs. En el privilegi es diu que hom prenia com a model el règim de funcionament del Mestre Racional del Regne de València i li assigna com a seu el castell reial de l'Almudaina de la ciutat de Mallorca, on deuria d'estar l'arxiu de la institució en un lloc "*aptum et sufficientem ad id specialiter deputatum habere atque tenere in quo loco sit archivus, ubi libri, quaterni, cautele, apoce et scripture quivisque in dicto officio fiunt seu dantur et restituuntur comode*". El Regne de Mallorca mai va tindre un arxiu reial. A partir de 1585 es crea l'arxiu del Gran i General Consell, però no serà fins 1851 que es va crear l'Arxiu del Regne de Mallorca a partir de l'anterior, on es transferiren posteriorment els arxius de les institucions forals del depòsit de l'Almudaina.

Tres dècades després, Ferran II d'Aragó creava el Mestre Racional del Regne de Sardenya, amb una estructuració semblant a la del Regne de València, nomenant com a mestre racional a Berenguer Granell i tres coadjutors, dos ordinaris i un extraordinari, i transformant el primitiu dipòsit del castell de Càller en l'arxiu reial de Sardenya: "*Necnon ordinamus quo in regno predicto deduetur locus per dictum Magistrum Rationalem eligendus qui nuncupetur archivus regius ubi et condatur et ponantur omnia computa officialium dicti regni que ab inde recipientur et audientur in dicto regno, necnon alie scripture et registra Viceregum et Gubernatorum dicti regni, capribreviaque regia ut facilius et sine labore ac expensis possint haber per dictum Magistrum Rationalem ad informationem et per alias certificationes necessarias intra dictum regem, et eiusdem archivi claves teneat et tenere habeat dictus Magister Rationalis aut unus et dictis coadjutoribus quem ad hoc idem Magister Rationalis delegerat et obligatus sit debito ordine ac distincte situare et componere libros ac scripturas ibidem claudendas*". Com podem veure,

Segle xv. València.
Libre blanc de la Governació, amb les
armes reials.
ARV. Reial Cancelleria, llibre 720.

a l'arxiu s'hauria de conservar la documentació de les institucions sardes. A l'igual que en el cas del Regne d'Aragó, ens trobem davant d'un arxiu que reuneix la documentació de diferents institucions. La novetat és que l'arxiu restava sota la direcció del mestre racional, el qual delegava la gestió en un coadjutor. Aquest s'encarregaria de custodiar l'arxiu i de la seua organització, respectant la procedència de la documentació. En 1579 en el Regne de València es produiria una situació semblant, ja que Felip II va agregar l'ofici d'arxiver a una coadjutoria del Mestre Racional.

D'aquesta manera ens trobem que a principis del segle XIV hi ha un sol mestre racional per a tota la Corona d'Aragó i un sol arxiu reial. Però al llarg del segle el mestre racional comença a nomenar delegats o *portantveus* en les distintes capitals. Aquests, al llarg del segle XV, acabaren convertint-se en mestres racionals, i els primitius depòsits d'arxius de la institució es convertiren en arxius reials, com ocorregué en els regnes de València, Aragó i Sardenya. A ells hem d'afegir els arxius reials dels regnes de Sicília i Nàpols, creats i reglamentats des del segle XIII, el primer vinculat a la Cancelleria Reial i el segon al Mestre Racional.

e acornuda bad q lo pper enyo arca no fa fer pusi algun alt
fins e privilegis e los quals es pmi ala pntat e acornafio e
ains oficials plos Curats e dits Regals e lo dntat dnt q pper
e bay acornuat zome ludo copes en poder dls dntat Coma ans
manant dls dntat privilegis sey guats

Alfons

Com los dntat y honores e dntat en pper los pper dnt
dnt q nos teny en Regne e Valenc en Catalunya e en altre pr
e curia los dntat e manant e altre dntat e dntat Cort los pper
q fan no loy en los Regns e los lorde que fan los pper los
quals copes zombray en gran bay de cosa publica de dntat
e dntat habradores e agll pper ordinar e puebray pmanant e
manant als dntat y honores e dntat e dntat e manant q
nos los pper de cort e qualquier altre arca fins en la dntat
na e dntat finissos e dntat o ludo y honores o dntat pper
regals lo Regne e Valenc o los habradores e agll loy los Regns
en lo dntat dntat lo qual teny dntat lo Real de Omar e q dntat
pntat ludo arca e dntat agll e dntat na e dntat o altre qual
fuec regals fins de dntat Regne e dntat habradores e agll fins fins
Regns e libris pntat en los quals lo dntat copes fins fins e
zombrat los quals Regns e libris fins dntat e fins a
fins pper e acornuat fins pntat Regns e Regne e Val
encia enyo de se a dntat Coma pntat Valenc e Curia pntat
Valenc e agll de altre agll en fins de en nombre de dntat Regns
e q aduent lo nos dntat dntat dntat es pper en dntat
agll fins fins e dntat pntat en lo dntat dntat de dntat Real
e Valenc en moya q nos e nos oficials e curia los habradores
de dntat Regne e Valenc e dntat Regns e Valenc e dntat Regns e Valenc
dntat copes e dntat e pper q dntat dntat lo
dntat Regne fins fins dntat dntat e pntat q dntat los
Regns e dntat e dntat arca e no lo nos pntat agll e agll que
fins fins en dntat e dntat e curia e agll que fins e pper

1419, setembre 13. València.

Acte de cort d'Alfons el Magnànim manant que els processos de Corts, els processos de l'Audiència i els registres de Cancelleria relatius al Regne de València siguen custodiats en l'Arxiu del Real de València. ARV. Reial Cancelleria, Processos de Cort, registre 511, f. 28r-v.

*«Per obs de tenir los furs,
pryvilégis e libertats del dit Regne,
e los actes pertanyents a aquell»*

L'ARXIU DEL REAL DE VALÈNCIA

Com hem vist, a principi del segle xv al Palau del Real hi havia un depòsit d'arxiu que era conegut com a Arxiu del Real o Arxiu del Mestre Racional. Era una estança important, i allí no només treballava el mestre racional o el lloctinent d'aquest, sinó que també s'utilitzava per a reunions importants. Així veiem com el 19 d'octubre de 1403, quan la Diputació del General era una institució inorgànica i no tenia una seu fixa, es va reunir *“En lo dit Reyal, en la casa de l'Arxiu, la qual és al cap del palau, on se acostuma tenir la dita cort, aplegats los sobredits e dessús nomenats deputats...”*. Un segle després, el 28 de febrer de 1501, es reuneixen al mateix lloc el *“noble e magnífich tinentloch de Governador, e don Diego de Torres, batle e rebedor general del regne de València, personalment atrobats ensemps ab altres persones e los residents en lo offici de Mestre Racional en lo Archiu del Real del senyor rey, hon lo dit offici és dedicat...”*.

Fou Alfons el Magnànim qui va donar el segon pas per transformar el primitiu depòsit del Palau del Real en un arxiu gestionat per un arxiver. El primer intent es va produir en les Corts de 1417-1418 i va partir d'una petició que van realitzar els braços militar i reial. Es tracta de la petició XXXV i en aquesta explicaven que el protonotari s'emportava a l'Arxiu Reial de Barcelona els processos de Corts i els processos de la Reial Audiència, una vegada conclusos i sentenciats. Els dos braços van demanar que aquesta documentació es conservara a València, en l'Arxiu del Real, i que es redactaren registres independents de la documentació reial referent al Regne de València. La resposta del rei va ser parcial i limitada exclusivament als processos. En les mateixes Corts es va realitzar una altra petició dels dos braços, el reial i el militar, la petició XLI, que va sol·licitar al rei el depòsit en el mateix arxiu de tota la documentació relativa a les finances del regne i la creació de l'ofici de Mestre Racional del regne. La resposta del rei va ser negativa.

Atzembler. Miniatura de les *Leges palatinae*...

1425, febrer 2. València. Pagament de les despeses dels treballs de diversos atzemblers mudèjars per haver traslladat l'arxiu ducal de Gandia a l'Arxiu del Real de València. ARV. Mestre Racional, llibre 45, f. 287.

La creació de l'Arxiu del Real es va produir definitivament en les Corts de 1419, com hem dit, mitjançant l'aprovació d'un acte de cort de 13 de setembre. Alfons el Magnànim va manar, en primer lloc, als protonotaris, els secretaris i els escrivans que tots els processos de les Corts, processos de l'Audiència Reial i els registres de Cancelleria relatius al Regne de València es depositaren perpètuament en "*el archiu nostre, lo qual tenim dins lo Real de la ciutat*". En segon lloc, va ordenar que de les provisions, les cartes de justícia i de gràcia i qualsevol altra documentació relativa a assumptes del regne o dels seus habitants que emetera la Cancelleria Reial es feren llibres i registres separats, els quals es dividiren, al seu torn, segons la matèria, i que haurien de titular-se "*Registres del Regne de València*". En tercer lloc, va disposar que de tots els registres, cartes i altres actes fets en el passat, tant de l'Arxiu Reial de Barcelona com dels que estaven en poder dels protonotaris o els secretaris reials, es fera còpia a part en registres intitolats també com a registres del Regne de València, a costa del Regne de València, i que es depositaren també a l'Arxiu del Real. Finalment, i en quart lloc, per l'acte de cort de 19 de setembre pel qual creava el Mestre Racional del Regne de València, es va prescriure que els seus comptes es conservaren també en l'Arxiu del Real.

Per a gestionar l'Arxiu del Real es va nomenar un arxiver el mateix mes de setembre. El primer va ser Jaume Desplà (1419-1423), "*scrivà e tenint les claus*", un personatge important de la ciutat de València vinculat al patriciat urbà, i que va continuar compaginant amb el seu ofici de notari i escrivà. Jaume Desplà va ocupar diversos càrrecs municipals, entre aquests el d'escrivà major de la ciutat, va participar com a escrivà del braç del Regne de València en el Compromís de Casp, i com a escrivà del braç reial en les Corts de 1417-1418 i en les de 1419, i des de 1415 era senyor de Massalfassar. El 1422 va vendre a la Generalitat una casa al carrer Cavallers perquè tinguera una seu pròpia,

1393. «Primer libre de execucions del honrat en Jacme Dezplà, justícia civil de la ciutat de València tro en summa de CCC solidos anno a Nativitate Domini M^o CCC^o XC^o tercio».

Escut al temple sobre pergami de Jaume Desplà, que posteriorment, en 1419, seria nomenat primer arxiver de l'Arxiu del Real de València.

ARV. Justícia 300 sous, llibre 245.

que va ser el germen de l'actual Palau de la Generalitat. Alfons el Magnànim el va elegir perquè buscava “*certam [...] personam fidelem, expertam atque industrem...*”. És a dir, va reconèixer la seua lleialtat com a escrivà i la tasca en l'escrivania del Consell, que en 1412 havia decidit la construcció d'un nou arxiu per eixamplar l'arxiu vell, que estava en una habitació adjunta a l'escrivania, “*la cambra de les escriptures*”, segons un testimoni de 1368. Així, el 18 d'abril de 1412 “*Lo present Consell provehí e ordenà e volch que l'archiu sia fet en la casa de la scrivania per tenir los tresors, ço és, los patrons de furs, privilegis e provisions reynals de la ciutat, e los llibres dels consells e altres de la scrivania, per ço que no estiguen a públich perill, axí que y sia fet un sostre, gentilment obrat, de aquella granea e manera que y sia obs e lo fet requerrà*”. Evidentment Jaume Desplà, com a responsable de l'escrivania, seria un dels valedors de la reforma, i la seua experiència l'aplicaria després en la creació de l'Arxiu del Real de València.

El va substituir Joan de Montalbà (1423-1424), al qual va seguir el notari Martí Tolsà (1424-1442), que compaginà el seu treball d'arxiver amb el d'escrivà de la Batlia General. Quan va morir, el substituï interinament durant uns mesos el seu fill, Miquel Tolsà, i després es va nomenar Arnau Castelló (1443-1458), que va rebre el nomenament d'arxiver per a tota la vida. El va seguir el seu fill, també anomenat Arnau Castelló (1459-1476). Amb aquests dos arxivers, s'inicià el procés de patrimonialització de l'ofici. En l'últim quart de segle trobem, en primer lloc, Mateu d'Eivissa, que ocupà el càrrec tan sols dos mesos. Després es nomenà Pau Rosell (1476-1486), notari i “*scriva de rahó de casa del secretari del senyor Rey, e archivari e tenint les claus de l'Archiu Reyal*”, càrrec que va compartir amb el de procurador del Patrimoni Reial de la Batlia General. Un dels seus fills, també anomenat Pau Rosell, fou lloctinent del mestre racional. El darrer arxiver del segle XV fou Joan Salat (1486-1518).

La primera transferència de documentació a l'Arxiu del Real es va realitzar el 1424, i van ser “*totes les escriptures, cartes, títols e actes que eren en l'archiu del dit quondam egregi duch en la dita vila de Gandia*”, un títol que havia tornat a la Corona després de

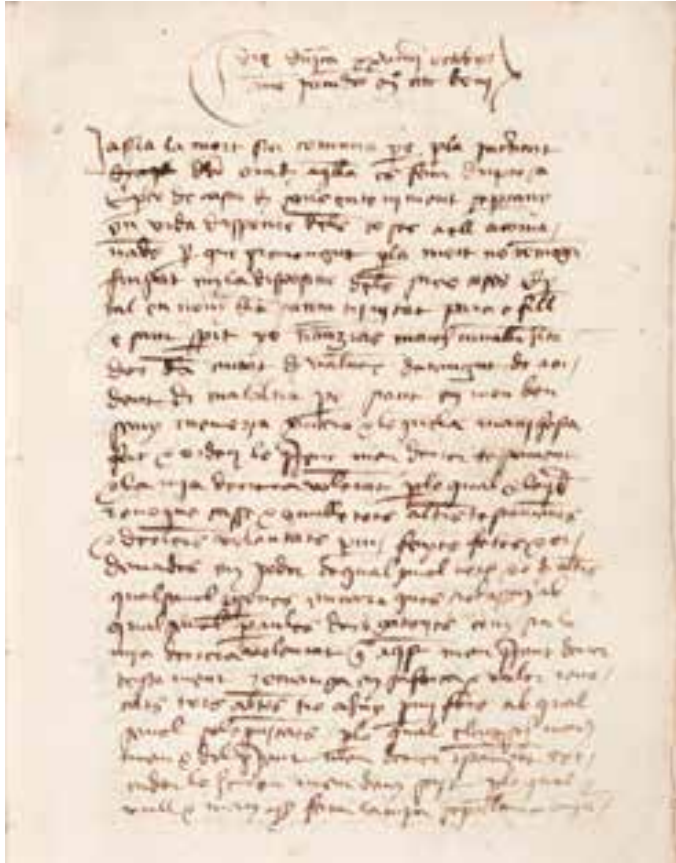
1476, desembre. València.
Pagament del salari a Pau Rosell,
«scrivà de rahó de casa e secretari
del senyor Rey e archiveri e tinent les
claus del Archiu Real de la ciutat de
València», que havia pres possessió del
seu ofici d'arxiver l'1 d'abril de 1476.
ARV. Mestre Racional, llibre 86, f. 89v.

PÀGINA SEGÜENT:
1458, octubre 29. València.
Testament del cavaller i escriptor
Ausàs March, senyor de Beniarjó.
ARV. Protocols, núm. 494, f. 131r.

la defunció del duc de Gandia a l'agost de 1422. Uns anys després, Alfons el Magnànim va ordenar una segona transferència, amb carta de maig de 1443, perquè es portaren a l'Arxiu del Real de València els registres del Regne de València de la Cancelleria Reial que estigueren en poder del protonotari. Podem veure com els registres es conservaven a la casa de València de Pere Ram i el seu fill Ferrer Ram, tots dos protonotaris, on es van conservar fins a la mort del segon, el 1449. L'arxiver, Arnau Castelló, els va reclamar a la seua germana, Beatriu Ram, mare de Joan Ram Escrivà, que va ser nomenat mestre racional el 1479 i amb el qual va començar una saga familiar que ocuparia l'ofici durant dos segles. Per això va fer un inventari el notari Pau Rosell, que ocuparia el càrrec d'arxiver el 1476, i on es pot veure que són els primers registres de la sèrie de la Reial Cancelleria. Finalment, al maig de 1449 la documentació es va transferir a l'arxiu.

En aquest segle es van realitzar dues recopilacions documentals per a conèixer els títols i les alienacions del Reial Patrimoni a càrrec de la Batlia General. La primera, que va ordenar Joan Mercader, batle general, entorn de 1420, està relacionada amb la creació de les dues noves institucions i consta de quatre volums, més un altre recopilat en el segle XVIII per l'arxiver de la Batlia. Posteriorment Ferran II, el 1494, va manar realitzar una altra recopilació de les jurisdiccions hipotecades o alienades per a reintegrar-les al Reial Patrimoni. Són tres volums denominats *Jurisdiccions de certs barons*.

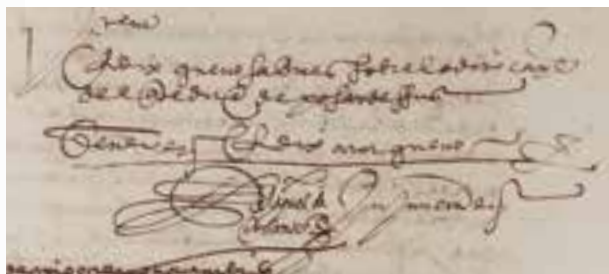
Durant el segle XVI el càrrec d'arxiver va estar en mans de dues famílies, la família Salat i els Maiques d'Ares. A principi del segle trobem a Joan Salat, que continuà d'ar-

xiver fins al 1518, en què va ser substituït pel seu fill, Joan Dionís Salat (1518-1533). A partir d'aquest any trobem una altra família en el càrrec d'arxiver, els Maiques d'Ares, cavallers, que van tindre el càrrec durant 76 anys. El primer d'ells va ser Pere Maiques d'Ares, ciutadà i notari (1533-1543), que també fou batle de Vila-real i tresorer del duc de Calàbria, i que el 1542 obtingué el privilegi de cavaller. El va succeir el seu fill, Francesc Joan Maiques d'Ares (1543-1604). Durant la minoria d'edat d'aquest el substituï Galcerà Pérez, notari (1543-1553).

Després trobem el seu net, Baltasar Maiques d'Ares (1604-1609). Aquests dos últims foren inclosos com a insaculats per l'estament militar en la bossa corresponent per a poder ser elegits per als oficis de la Diputació del General.

Durant el segle XVI veiem una preocupació contínua per part dels arxivers perquè es transferira tota la documentació a l'arxiu. Així, els braços valencians van presentar diferents propostes en les Corts per a la conservació de la documentació en l'Arxiu del Real, les quals creiem que les van promoure els Maiques d'Ares. La primera en les Corts de Montsó de 1537, en què es va aprovar un fur que manava que els comptes del Mestre Racional que ja estaven definits es transferiren a l'Arxiu del Real al cap de sis mesos, i els registres de la Reial Audiència al cap de dos anys. Posteriorment, en les Corts de Montsó de 1542 es va publicar un altre fur que ordenava que els registres de sentències i altres actes que estaven en els arxius de Saragossa i Barcelona es reintegraren a l'Arxiu del Real. Per últim, en les Corts de 1564, a petició dels tres braços, s'aprovà un fur per a regular la consulta de la documentació dels arxius i evitar abusos, i que "*los dits libres y registres de dites Corts nos puguen veure, ni regonèixer, sino en presencia y assistència del scrivà de la Cort respectivament o de altra persona diputadora per lo dit scrivà*". Uns anys després, el 14 de desembre de 1570, Francesc Joan Maiques d'Ares va aconseguir que Felip II signara una provisió reial que recordava l'obligació de complir els furs anteriors. Al cap de pocs mesos, a principi de 1571, es va desplaçar a Saragossa i Barcelona per a recollir els registres referents al Regne de València que hi havia en els arxius reials d'aquestes dues ciutats.

DALT: 1580, novembre 8. València.

Testimoni presentat per Miguel de Cervantes davant del justícia criminal de València sobre la situació personal de Jeroni Planelles, un esclau valencià presoner a Alger que hom pensava que havia mort. El testimoni porta la firma original més antiga que es coneix de Miguel de Cervantes.

ARV. Reial Audiència, Processos Criminals, 1.ª part, lletra M, exp. 259, f. 320r-321v.

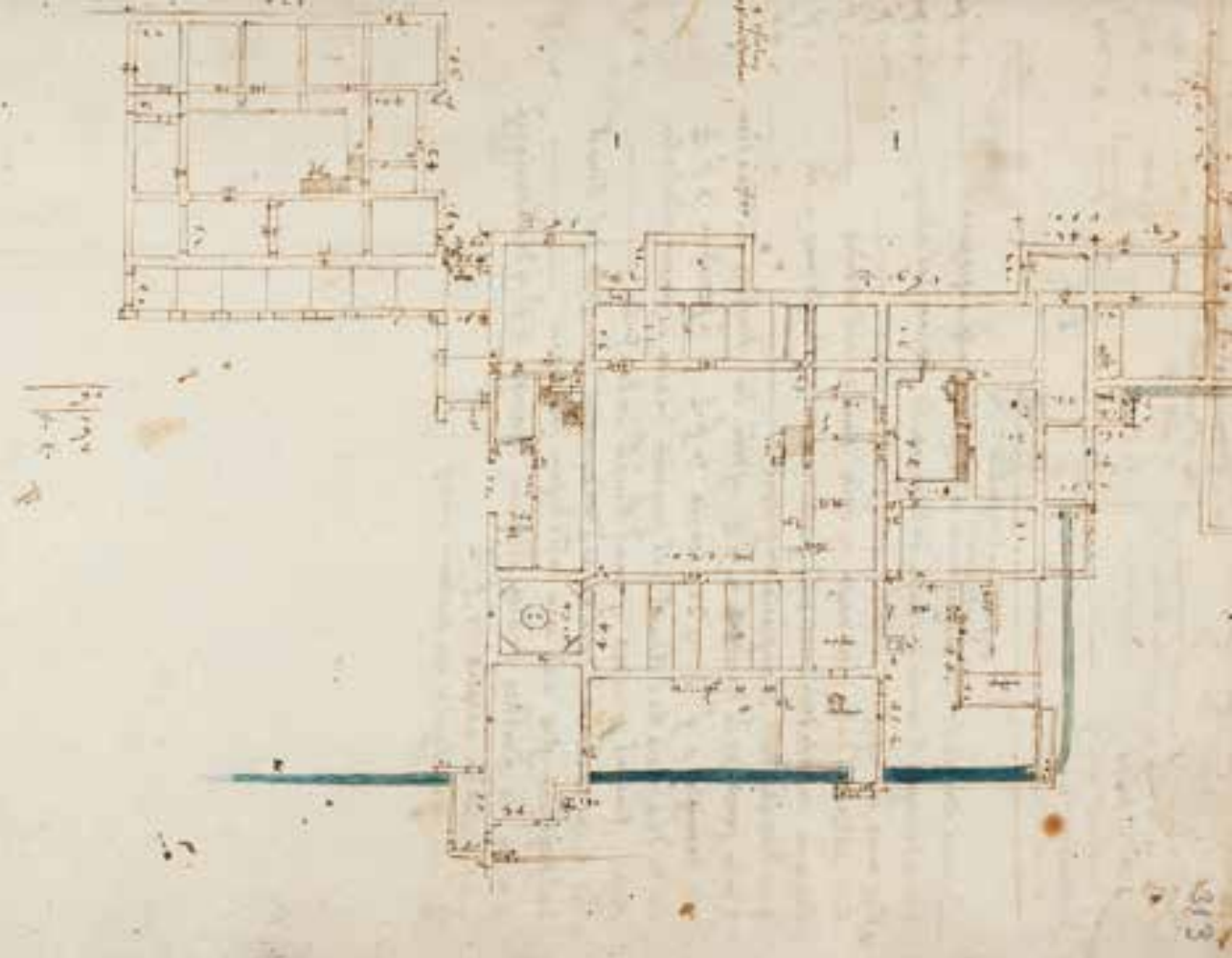
ESQUERRA: 1579, juliol 6. San Lorenzo de El Escorial.

Privilegi atorgat per Felip II a Francesc Joan Maiques d'Ares agregant l'ofici d'arxiver a una coadjutoria del Mestre Racional i incrementant el seu salari de 87 a 150 lliures anuals.

ARV. Reial Cancelleria, llibre 431, f. 238r.

PÀGINA SEGÜENT: El palau del Real a principis del segle XVI, dibuix de l'època de Ferran II d'Aragó (1479-1516). Biblioteca Nacional. Manuscrits, Varis de topografia espanyola.

Un altre tema important que cal destacar en el segle XVI són les visites de residència i les repercussions que van tindre en l'organització dels arxius valencians. En primer lloc, tenim la del llicenciat Pedro de Lagasca a la Governació General, que va tindre com a conseqüència la publicació, el 1545, d'unes ordenances per al funcionament del seu arxiu. La finalitat era millorar l'organització i la conservació de la documentació, i controlar l'eixida i l'entrada dels processos i els expedients per a evitar-ne la pèrdua. Uns anys després, com a conseqüència d'una altra visita de residència que va realitzar Miquel Puig, bisbe d'Elna, el 1549 es va processar a Baltasar Martínez, escrivà de la cort del Justícia Criminal de la ciutat de València. En aquesta es va constatar el mal estat de conservació de l'arxiu i que s'havien venut documents antics com a paper a especiers i coeters, però el jutge va restituir a l'arxiu la documentació que es va recuperar. El mateix jutge també va visitar la Batlia General, i la Junta del Reial Patrimoni va acordar, en sessió de 17 de maig de 1550, buscar una seu per a la Batlia General i l'arxiu d'aquesta. Fins llavors la seu havia sigut itinerant i se situava normalment en la mateixa casa dels batles. L'acord ens diu que en "*totes les altres corts e tribunals de la present ciutat... es té casa pròpia*", per la qual cosa proposen que es compre la casa en "*la qual de present es té la cort i scrivania de la dita Batlia General, ús i exercici d'aquella, la qual és situada en la plaça vulgarment dita de la Seu y de les Corts de la present ciutat*", i es paguen per

aquesta 15.000 sous. Des de llavors i fins al segle XIX la seu va estar en l'actual palau de la Batlia, a la plaça de Manises. Posteriorment, el 30 de juliol de 1556, es va nomenar el primer arxiver, Andreu Honorat Pineda, notari i procurador del patrimoni reial de la Batlia, i en el mateix nomenament es va acordar que en el futur l'ofici d'arxiver de la Batlia l'exerciria el procurador patrimonial.

En la segona meitat del segle XVI va haver-hi un conflicte molt greu entre el mestre racional i l'arxiver, que va acabar amb l'agregació de l'ofici d'arxiver a una coadjutoria. L'origen del problema va ser el trasllat de la seu de la institució del Mestre Racional, que el va autoritzar Ferran II el 1479, del Palau del Real a la casa particular de Joan Ram Escrivà. Les transferències i l'eixida i l'entrada de documentació de l'arxiu van provocar nombrosos problemes entre les dues institucions. El 1564 Felip II va nomenar dos jutges visitadors, el doctor mossén Pedro Clavero i Joan Antoni d'Ancora, per a fer una visita de residència al Reial Patrimoni valencià. Els jutges van proposar que es donara una clau de l'arxiu i dels armaris al mestre racional. Però l'arxiver va continuar negant-se a entregar la documentació al mestre racional, per la qual cosa aquest el va denunciar diverses vegades i, fins i tot, va ordenar detindre'l. L'arxiver al·legava que, segons el fur

Escrivà.
Miniatura de les *Leges palatinae*...

PÀGINA SEGÜENT: 1608, abril 21. Roma.
Butlla de beatificació de Sant Lluís
Bertran pel papa Pau V.
ARV. Pergamins de Pere Maria Orts,
núm. 1.

de les Corts de 1537, els comptes havien d'estar en l'arxiu, per la qual cosa s'havien de revisar allí, mentre que el mestre racional volia revisar-los a sa casa. Al juny de 1572 Felip II va ordenar al mestre racional que tornara a la seua antiga seu al Palau del Real. Set anys després va prendre una altra decisió dràstica, i per un privilegi de 6 de juliol de 1579 manà que s'agregara l'ofici d'arxiver a una coadjutoria del Mestre Racional, la qual cosa suposava que estava directament a les ordres del mestre racional, però es va incrementar el seu salari de 87 a 150 lliures anuals. L'arxiver no va hi estar d'acord i uns anys després, el 1595, Francesc Joan Maiques d'Ares va sol·licitar dos privilegis per a dos fills seus: un de coadjutor i un altre d'arxiver, a fi de tornar a separar els dos oficis. El mestre racional va recordar al rei que el 1579 havia reunit els dos oficis i que no es podien separar, la qual cosa va ratificar de nou el monarca.

A final del segle XVI, en les Corts de 1585, es va crear l'ofici d'arxiver de la Diputació del General, a petició dels tres estaments, per tal "*que los actes, scriptures, cartes reals e altres papers respectats als negocis de dits estaments estiguen ben custodits y guardats*". L'objectiu era la conservació i l'organització de la documentació per a "*el bé comú de tot lo dit regne*", i posar-la a la disposició de totes les persones interessades en els negocis de la Generalitat. Al principi l'ofici era compartit amb el de secretari dels tres estaments, però a partir de 1605 es van separar els dos oficis.

En el segle XVII, després de la mort de Francesc Joan Maiques d'Ares el 1604, el va succeir el seu fill Baltasar Maiques d'Ares (1604-1609). Aleshores es nomenà arxiver Pere Sanç, senyor de Benimeixís, que va exercir el seu càrrec fins al 1641. El va substituir el 1642 Vicent Irlles, cavaller, que a penes va estar en el càrrec dos anys, i va ser substituït pel seu fill, també anomenat Vicent Irlles, que tenia sis anys. El monarca li havia conce-

dit la facultat de nomenar com a hereu en el càrrec un fill o filla seu i durant la minoria d'edat el càrrec el van ocupar interinament diferents persones fins que en va prendre possessió el 1660. Durant aquests anys el van substituir Antoni Garcia de Padilla (1644-1647), Rafael Darder (1647-1653) i Francesc Ladrón de Vilanova (1653-1655). Després el càrrec va estar vacant fins al 1660, quan l'ocupà Vicent Irlles fins 1668.

El nou arxiver, Josep Lluís Ibáñez Beltrán, va sol·licitar el càrrec, entre altres coses, perquè era *“uno de los parientes más cercanos del glorioso San Luís Beltrán, sin que haya recibido las mercedes que vuestra Magestad acostumbra, quando se canonizan los naturales de alguno de sus reynos, a sus parientes”*. El rei va tindre en compte el fet i el va nomenar arxiver reial en 1668, càrrec que va ocupar fins que va morir a final de 1677. Anteriorment, el 1671, el monarca li havia concedit també el privilegi de disposar, en vida o a la seua mort, l'ofici en un dels seus fills. Això explica que trobem la primera arxivera, Vicenta Ibáñez Sarsuela, la seua filla, que el 28 de juliol de 1678 es va presentar per a pagar la mitja annata i prendre possessió del càrrec al·legant que *“la supplicante es una pobre donzella huérfana de padre y madre, que a de tomar estado”*. El monarca va atendre la sol·licitud, però atés que la seua condició de dona no li permetia ocupar el càrrec d'arxiver reial, aquesta va nomenar com a substitut Jaume Vives de Banyatos, generós, i *“habiendo precedido la aprobación le di el juramento y posesión acostumbrados al dicho Vives en lugar de doña Vicenta, su propietaria, la qual el día 5 de este (mes de mayo de 1681) murió”*. Al juliol del mateix any es va nomenar com a

1637, juliol 15. Madrid. Ordenances de l'arxiu de la Reial Audiència del Regne de València, custodiat en l'Arxiu del Real.

ARV. Reial Cancelleria, llibre 1382, f. 123-124.

coadjutor i arxiver Carles Gil de Cabrera (1681-1690), i el va substituir el seu fill, Josep Gil de Cabrera (1690-1693). En els últims anys del segle XVII el títol d'arxiver no es va concedir a cap coadjutor, encara que, de fet, el va continuar exercint el seu substitut, Josep Miquel Blasco (1693-1706). L'últim arxiver de l'època foral va ser Pere Vallterra Blanes, que el 10 de gener de 1707 va ser nomenat per l'arxiduc Carles mestre racional i arxiver, i acumulava els dos càrrecs. Però al juny del mateix any Felip V va abolir els furs del Regne de València i posteriorment va nomenar un nou arxiver.

En el segle XVII els arxivers continuen reclamant que la documentació es remetera a l'arxiu. Així, el 31 de gener de 1612, Diego Clavero, vicescancerler del Consell Suprem d'Aragó, aplicant una pragmàtica de 4 de juny de 1597, va manar als escrivans corresponents que es remeteren *“los registros de partes y officio que estuvieren llenos y processos sentenciados y declarados de diez años atrás que no tienen supplicación, ni dependencia de otro, a los archivos de Aragón, Valencia y Cataluña respectivamente, según que a cada uno dellos tocara”*. En el cas dels processos referents al Regne de València manava que *“juntándolos con sus primitivos los pongan por inventario y entreguen a don Pedro Sans de Benimexis, archivero en él, y den assimismo otro traslado del dicho inventario a Domingo Ortiz, secretario de su magestad, para que le guarde y aya dellos la memoria y razón, quedándose con otro en su poder. Y apercibóseles que no lo cumpliendo se mandará executar a costa del que fuere teniente”*. És a dir, no només ordenava que es transferiren els processos que tingueren sentenciats de més de deu anys, sinó que es fera l'inventari corresponent en què s'identificara i es descriguera cada un d'aquests, i que se'n feren dues còpies, una estaria a Madrid, a la seu del Consell Suprem d'Aragó, i una altra a València.

Uns anys després, el 17 d'agost de 1628, Pere Sanç va tornar a reclamar, d'acord amb els furs que van aprovar les Corts, a tots els escrivans de la Reial Audiència, o als

seus successors, els processos de més de deu anys que tenien sentenciats i que conservaven a les seues cases. Aquests els havien reclamats diversos regents de la Reial Audiència i l'arxiver Francesc Joan Maiques d'Ares, però no es remetien perquè *“la causa es que cada uno de los scrivanos tiene archivo en su casa de los proçessos que ha sido escrivano, él y sus preçeçesores a quien en suçeder, y sacan el provecho que pueden, y desto nace perderse muchos procesos”*.

En aquest segle també es van aprovar ordenances per a un dels arxius del Palau del Real, el de la Reial Audiència, el 15 de juliol de 1637. El problema era que, com es pot llegir en el preàmbul, *“de no archivarse los processos de la Real Audiencia del nuestro Reyno de Valencia, assí civiles como criminales, se siguen muchos inconvenientes y daños al bien público y a particulares de los mesmos interesados”*. Per a resoldre'l es van publicar nombroses ordres reials al llarg del segle XVI i principi del XVII, però fins a aleshores no s'havia aconseguit que els escrivans transferiren els processos a l'Arxiu del Real. La raó era que molts magistrats no volien treballar al Palau del Real i tenien la seua audiència a la seua casa dins de les muralles de la ciutat. Això provocava que molts processos estigueren fora de l'arxiu i l'arxiver els reclamava contínuament. Les ordenances preveien, en primer lloc, que tots els processos civils sentenciats definitivament i executats es transferiren a l'arxiu en el termini d'un mes després de la publicació de la pragmàtica, i que l'arxiver havia de portar un llibre índex per abecedari per a poder localitzar-los més fàcilment. En el cas dels processos que estaven suspesos més de deu anys, també s'havien de transferir a l'arxiu, en què haurien de guardar-se fins que una de les parts decidira continuar-los. En aquest cas l'arxiver hauria de tornar a entregar el procés a l'escrivà corresponent per a continuar-ne la instrucció. En els dos casos els arxivers havien de facilitar l'extracció de còpies dels processos, o de documents inclosos en aquests, a les parts interessades. Els escrivans haurien de transferir, cada quatre anys, des de Pasqua de Resurrecció fins a la Pasqua de l'Esperit Sant, els processos sentenciats o suspesos a l'arxiver reial. Així mateix, cada quatre anys, el virrei nomenaria un o més jutges de la Reial Audiència perquè realitzaren una visita d'inspecció a les escrivanies i comprovar que s'havia fet correctament la transferència dels processos. Les ordenances també preveien que els processos criminals sentenciats definitivament i executats s'haurien de transferir en el termini d'un any al *“cabo de tabla de la Real Audiencia criminal”*, seguint el mateix criteri que en el cas dels processos civils, i s'havia de portar un llibre índex per abecedari. Aquest és l'origen dels índexs de la Reial Audiència de l'època foral que es troben en l'Arxiu del Regne, i de l'índex dels processos de Madrid, que són els que sentencià el Consell Suprem d'Aragó.

El 1646 es van fer unes obres de reforma molt importants al Palau del Real, consistents a construir una nova escala, la qual cosa va afectar les dues estances de l'arxiu. Això va obligar a buscar una nova seu per a l'arxiu, per la qual cosa el 21 de juny de

1707, juny 29. Madrid.
Reial decret de nova planta d'abolició dels furs dels regnes de València i Aragó signat pel rei Felip V després de la batalla d'Almansa.
ARV. Reial acord, llibre 1, f. 157r-160v.

1646 la Junta Patrimonial va manar realitzar un informe “*de lo que costará el desfer y tornar a fer y acomodar los almaris y estans que y a en lo Archiu*”, amb la finalitat de col·locar-los en el nou arxiu. Es parla de quatre armaris nous, d'un altre de vell “*que està encaxat en la paret del archiu*”, i de “*la estantada del segon archiu*”. Es va fer la inspecció corresponent, a la qual va assistir l'arxiver, llavors Antoni García de Padilla, i es va presentar l'informe preceptiu. L'endemà passat, el 23 de juny, la Junta Patrimonial va acordar que “*Vista*

dita visura y relació y sertificatòria al peu de Antoni de Padilla, altre dels coajutors del ofici de Mestre Racional, provehex y delleberà que, en primer lloch, se enblanquine tot lo argiu nou; y después de enblanquinat se passen tots los armaris y estants y se acomoden en los puestos més convinents, tornans-los en la forma que staven, tot alló que per raó de traure's serà forsós desfer”. Juntament amb les obres veiem que també se succeeixen les ordres per a organitzar la documentació de l'arxiu. El 1663 el monarca va manar que es realitzara un índex de l'Arxiu del Real i, posteriorment, el 1686, es va tornar a ordenar a Carles Gil de Cabrera que organitzara l'arxiu.

El segle XVIII va suposar la introducció de canvis importants en els arxius valencians. En primer lloc, amb la publicació del Decret de Nova Planta de 25 de juny de 1707 van desaparèixer totes les institucions forals valencianes i s'hi van implantar altres de noves d'origen castellà. Això, evidentment, va tindre el seu reflex en els arxius. El nou monarca, Felip V, va mostrar des d'un principi molt d'interés per l'Arxiu del Real i per l'Arxiu de la Batlia, ja que allí es conservava la documentació referent al Reial Patrimoni, una font d'ingressos molt important per a la Corona. Aquest interès explica que molt prompte, en desembre de 1708, es nomenara un nou arxiver, Francesc

1716, maig 19. Aranjuez. Reial orde de Felip V en què mana que a València hi haja un sol Arxiu General on es conserven la documentació antiga i moderna del Reial Patrimoni, Cancelleria i Superintendència, i nomena Lluís Vicente Royo arxiver.

ARV. Reial acord, any 1716, llibre 10, f. 151r-152v.

Vicente Royo, i es va premiar la fidelitat d'aquest a la causa borbònica tenint en compte "*que antecedentemente havías servido el empleo de Procurador Patrimonial en aquella ciudad y reyno, y cabo de tablas de los derechos reales de peage y quema*", per la qual cosa coneixia molt bé la documentació relacionada amb el tema del Reial Patrimoni. L'encapçalament del nomenament delata els interessos del monarca: "*archivero del Real Patrimonio de Valencia*". Les claus de l'Arxiu del Real les tenia el penúltim mestre racional, Alonso Sanoguera, que les va entregar a Francesc Vicente Royo el 6 de juny de 1711. L'any següent, el 8 de setembre de 1712, el rei va nomenar com a arxiver el seu fill, Lluís Vicente Royo, advocat dels reials consells, que treballà com a arxiver fins al 1752. El va substituir de manera interina Pere Lluís Sánchez, arxiver municipal de València, fins que, el 1758, es va nomenar un nou arxiver, Francesc Navarro, advocat, regidor de l'Ajuntament de València i un dels promotors de la creació de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles.

Una preocupació constant van ser els arxius de les institucions forals suprimides, ja que es trobaven en diferents seus i era molt difícil gestionar-los i conservar-los. El primer intent de reunir els arxius es va produir el 1716, quan es va crear l'Arxiu General, gràcies a un memorial que va enviar Lluís Vicente Royo. Felip V, per una reial ordre de 19 de

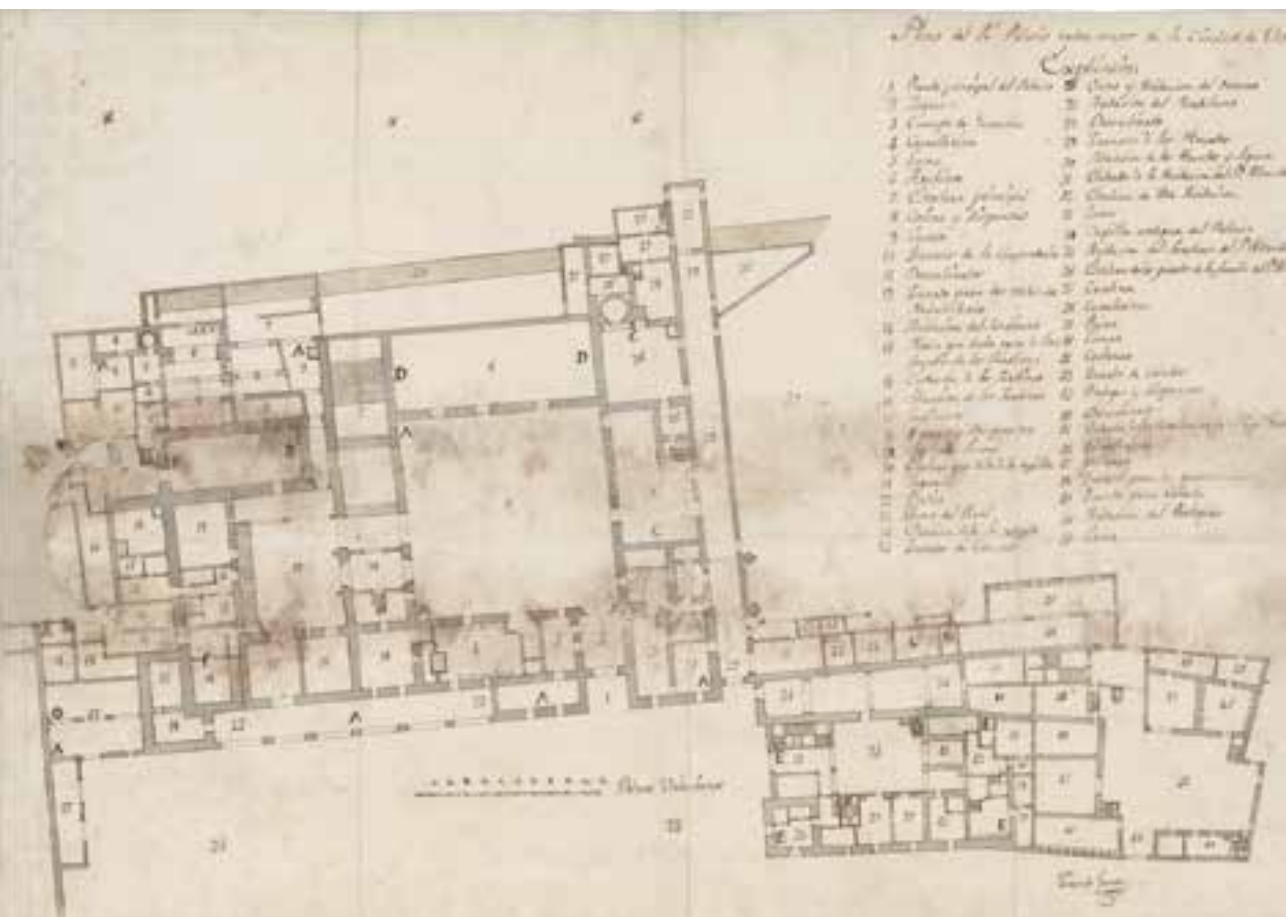

1758, juliol 20. Aranjuez. Reial decret de Ferran VI que ordena reunir i col·locar en un sol edifici els arxius del Real, de la Batlia General, de la Diputació del General, de la Governació, i els de les dues corts dels Justícies civil i del de tres-cents sous de la ciutat de València, i nomena Francesc Navarro Madramany, regidor de la ciutat de València, arxiver general. ARV. Reial acord, any 1758, llibre 53, f. 512-517.

1770, febrer 20. El Pardo. Reial cèdula de Carles III referent a l'arreglament i dotació econòmica dels sis arxius, en què disposa el seu trasllat a la casa professa dels regulars expulsats de la Companyia de Jesús i nomena arxiver general Ignacio Latre. ARV. Reial acord, any 1770, llibre 65, f. 200r-206v.

maig de 1716, va manar que “*en la ciudad de Valencia haya solo un Archivo General que comprehenda todos los papeles de mi Real Patrimonio, los de la Chanzillería y Superintendencia, en el qual no solo han de estar los papeles antiguos sino los modernos como se vayan creando*”. Amb això, l'Arxiu del Real i el de la Batlia es reunien per primera vegada. La resta dels arxius van continuar gestionant-se a part. De fet, sabem que fins al 1758 el sistema arxivístic de la ciutat de València va presentar el mateix esquema que havia tingut durant l'època foral: l'Arxiu del Real i l'Arxiu de la Batlia i el Reial Patrimoni, els dos a càrrec de l'arxiver general des de 1716; l'arxiu de la Governació i l'arxiu dels justícies de la ciutat de València, els dos també dirigits per un mateix arxiver; l'arxiu de la Generalitat amb un arxiver propi; l'arxiu de la Casa de la Ciutat, també amb un arxiver propi, i l'arxiu del canceller o el tribunal de contencions o competències, a càrrec de l'escrivà mateix de la institució.

Una altra notícia sobre els arxius valencians en aquests anys és el trasllat, el 1750, de la Reial Audiència des del Palau del Real fins al de la Generalitat, on es transferí tam-

[1762]. València. Plànol del palau del Real de València de Vicent Gascó.
ARV. Mapes i plànols, núm. 14. Procedència: Batlia, lletra B, exp. 27.

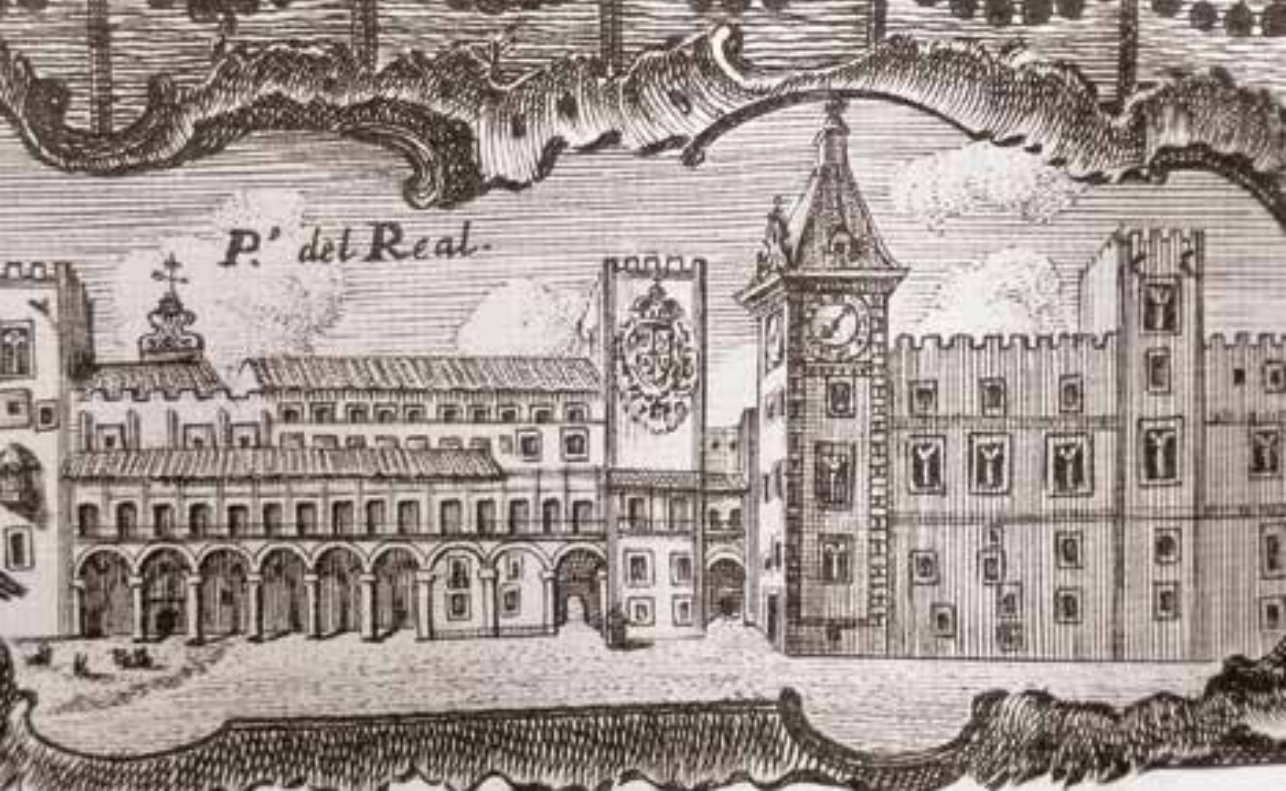
bé la seua documentació del segle XVIII. Les raons que va manifestar el seu promotor, el magistrat Vicent Borrull, foren que la institució havia d'estar al centre de la ciutat, junt amb les institucions de govern, civils i eclesiàstiques, i de l'Administració de justícia de la ciutat i Regne de València, i dels arxius i les presons, la qual cosa facilitaria el seu treball: *“También se previene que, al lado de esta Casa de la Diputación, se halla la capitular de la ciudad y su archivo; los dos juzgados de los dos alcaldes del corregidor; e inmediatos los tres de provincia de los alcaldes del crimen de la Real Audiencia; el archivo de la Corte Civil o juzgado en tiempo de fueros, en donde se depositan los prothocolos de los escribanos que mueren, y se hallan registradas muchas gracias y concesiones reales, en donde actualmente se registran todos los despachos de la Real Audiencia. Y mediando solo la Metropolitana Iglesia se halla la cassa archiepiscopal, con todas las oficinas y archivos pertenecientes a lo eclesiástico, y muy inmediata la cassa y juzgado del Juez de Diezmos. Y en este contorno tienen su habitación o despacho todos los abogados, y a los*

dos lados de esta cassa, y a muy corta distancia, se hallan las dos cárzeles de corte o de la Audiencia, y la del corregidor”.

Un any abans, el 1749, la Secretaria d'Estat va crear una comissió d'arxius per a pressionar Roma en el tema de les regalies i recaptar informació sobre els arxius espanyols. El seu coordinador va ser el jesuïta Andrés Marcos Burriel i, en un primer moment, va proposar com a comissionats en el Regne de València els germans Mayans, però Gregori Mayans va declinar-ne l'oferta. Va haver de buscar un nou comissionat, l'aragonés Miguel Eugenio Muñoz, oïdor de la Reial Audiència de València. Aquest va proposar en els seus informes, seguint el model de l'Arxiu del Regne d'Aragó, reunir els arxius de les institucions forals en un mateix edifici, i va aconsellar com a seus el Palau de la Generalitat, com a Saragossa, o la Llotja de Mercaders. Una idea semblant va proposar el 1751 Javier de Garma Durán, arxiver de l'Arxiu Reial de Barcelona, però per a reunir allí tots els arxius de les institucions de l'antiga Corona d'Aragó, tot argumentant que el seu arxiu era el que més fons conservava. Evidentment el monarca no ho va tindre en compte.

Les repercussions dels treballs de la Comissió d'Arxius van ser importants. Per exemple, el 1754 els arxius van deixar de dependre de la Secretaria d'Hisenda i van passar a dependre de la Secretaria d'Estat. El 7 de febrer de 1754 es va aprovar un nou reglament per a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, ja amb aquesta denominació. En el cas del Regne de València el rei Ferran VI, aprofitant el nomenament d'un nou arxiver, Francesc Navarro, va publicar el R.D. de 20 de juliol de 1758 en què s'especificava que *“Por quanto los archivos del Real, de la Baylía General, de la Corte del Justicia Civil, de la Diputación, de la Gobernación y el de los Trescientos Sueldos en Valencia, han sido manejados y tratados con tan poco cuydado que han ocasionado la maior confución y desorden en su colocación, con imponderable perjuicio de quantos tienen necesidad de los documentos y escrituras que deven parar en dichos archivos... he considerado conveniente unirlos y colocarlos todos en un solo edificio, con todas las precauciones que aseguran su conservación y en el método y orden más claro, para que se encuentre con más promptitud el instrumento que se solicite”*. A partir de 1758, per tant, els sis arxius van passar a dependre d'un sol arxiver. Faltava buscar la seu per a l'Arxiu General. Els treballs del comissionat, Miguel Eugenio Muñoz, també van tindre altres repercussions importants, com la informació que va recopilar sobre els arxius valencians en general, i la recuperació de més de 20.000 processos i documents que havien sigut robats i la seua restitució als arxius corresponents de la ciutat de València.

Francesc Navarro va morir el 1769 i a l'any següent es donà el tercer pas per a la creació de l'Arxiu General de València, que va ser la publicació de la R.O. de 20 de febrer de 1770. En aquesta es resolien diferents conflictes dels arxius valencians; es nomenava nou arxiver Ignacio Latre; es va nomenar un jutge conservador o superintendent d'arxius,

Vinyeta del palau del Real dibuixada i gravada per Carlos Francia en 1755 en la Naumàquia celebrada en eixe any pel tercer centenari de la canonització de Sant Vicent Ferrer. En el llibre de Tomás Serrano *Fiestas seculares... del tercer siglo de la canonización de San Vicente Ferrer*, 1762.

seguint l'exemple del reglament de l'Arxiu de la Corona d'Aragó de 1754, que havia de ser el regent o un ministre de la Reial Audiència; es creava una plantilla per a l'arxiu que la componien un arxiver i quatre oficials, i s'assignava per a edifici de l'Arxiu General l'antiga Casa Professa dels Jesuïtes, amb la finalitat de reunir els sis arxius en un sol local. Més concretament manava que es reuniren al local de l'antiga biblioteca, que realitzaren les obres necessàries, i es manava fer "*armarios, estantes, mesas, cajones, y demás necesario*". També es va buscar el finançament per a les obres d'adequació de l'edifici i es van ordenar que els diners sobrants es destinaren a "*hacer copiar de buena letra los instrumentos más maltratados, y en formar índices de los existentes y de los que vayan entrando*".

A Ignacio Latre (1770-1783), amic personal de Gregori Mayans, el va substituir com a arxiver interí Francesc Miquel de Val (1783-1790), secretari del capità general, i l'últim arxiver del segle XVIII va ser Josep San Román (1790-1798), un militar retirat. Per una R.O. de 4 de juny de 1791 la plantilla de l'arxiu es va reduir a la meitat, i la formaven el arxiver, dos oficials, Manuel i Joan Castany, i un subaltern. El tema de la seu definitiva encara va tardar quasi dos segles a resoldre's. El problema era que la Casa Professa no reunia bones condicions per a albergar l'arxiu i, a més, era un edifici l'ús del qual el reclamaven altres institucions eclesiàstiques, estatals i municipals.

El segle XIX va començar amb un nou arxiver, Pere Blasco Conca (1798-1827), advocat dels reials consells, nebot de Vicent Blasco García, rector de la Universitat de València

Francesc Xavier Borrull i Vilanova, que entre 1815 i 1830 fou nomenat per Ferran VII superintendent de l'Arxiu General de València per a supervisar el treballs d'organització de la documentació, després del seu trasllat des del palau del Real a la casa professa de la Companyia de Jesús el 1810.

Retrat de Francesc Xavier Borrull i Vilanova realitzat per José Antonio Zapata. Reial Acadèmia de Belles Arts de San Fernando, Madrid.

PÀGINA SEGÜENT: [c. 1950]. Entrada de l'Arxiu General de València en la seu de l'antiga casa professa de la Companyia de Jesús, en el carrer Estret de la Companyia.
ARV. Fons fotogràfic.

entre 1784 i 1813, i cunyat de Joan Baptista Muñoz, fundador de l'Arxiu d'Índies a Sevilla. El va seguir Jorge García Martín (1828-1854), l'últim arxiver nomenat durant l'antic règim, que ens ha deixat una excel·lent memòria descriptiva de l'Arxiu General redactada el 1835. A continuació trobem a Esteban del Rio y García de Soto (1854-1856), Víctor Planté Vial (1856-1861) i Miguel Velasco Santos (1861-1883), el primer arxiver del Cos Facultatiu de l'Arxiu General de València. Personatge polifacètic, participà en la Renaixença valenciana, publicà nombrosos treballs, entre aquests la *Reseña Histórica de la Universidad de Valencia* el 1868, i arribà a ser president de l'*Ateneo Científico, Literario y Artístico de Valencia*. El 1883 va passar a exercir el càrrec de director de l'Arxiu General Central d'Alcalá de Henares fins a la defunció d'aquest el 1897. El van seguir en el càrrec Joaquim Casañ Alegre (1885-1896) i José Luís Albalade Ayora (1896-1899).

A l'abril de 1805, Pere Blasco va sol·licitar ajuda per a organitzar els arxius valencians. L'any anterior, l'11 d'octubre de 1804, José Canga-Argüelles havia sigut nomenat comptador de l'Exèrcit amb la finalitat de recuperar i reformar i el Reial Patrimoni valencià. La Secretaria d'Estat va aprofitar la circumstància i el va nomenar comissari per a supervisar els treballs d'organització, per la qual cosa els arxius es van retrobar amb l'ofici que va substituir al Mestre Racional. José Canga-Argüelles no només va vigilar el treball dels arxivers, sinó que va consultar nombrosos documents que utilitzaria en les seues obres sobre la hisenda espanyola.

Pocs anys després va començar la guerra contra els francesos, la qual cosa va propiciar l'enderrocament del Palau del Real el 1810 i va comportar el trasllat de l'Arxiu

del Real dins de les muralles de la ciutat de València, i es va depositar en l'antiga Casa Professa dels Jesuïtes, llavors Seminari de Sant Tomás, el primer lloc que s'havia destinat com a seu per a l'arxiu el 1770. La proposta va partir de l'arxiver, Pere Blasco, que el 30 de desembre de 1809 va proposar a la Junta Superior d'Observació i Defensa de València que es traslladara l'Arxiu del Real dins de les muralles per a evitar-ne la desaparició. El trasllat es va fer entre l'11 i el 14 de març i es van necessitar un total de 51 viatges, i

les despeses es van pagar amb els diners de les “*generalitats*” que encara es continuaven cobrant parcialment. La segona fase del trasllat va començar el 2 d'agost del mateix any, i va consistir en la “*composició del Archivo de la Compañía y colocación de los estantes del Palacio del Real*”, un treball que havien realitzat “*los maestros arquitecto, carpintero y cerrajero*”. Aquests treballs van continuar de manera intermitent fins al 27 de gener de 1811. Quedava per fer l'arreglament de la documentació. Al juliol de 1815 el Govern va nomenar un superintendent per a supervisar els treballs, el jurista Francesc Xavier Borrull Vilanova (1745-1838), un personatge polifacètic que fou diputat a les Corts de Cadis. De tarannà conservador i foralista, defensà fermament la personalitat i la unitat territorial del Regne de València. Aquest havia presentat un projecte d'arreglament de l'arxiu i els treballs es van encarregar a l'oficial segon, Domènec Casanys, i es van prolongar fins al 1830. De tots ells, Borrull va donar compte trimestralment a la Secretaria d'Estat, fins i tot pagà nombroses despeses de la seua pròpia butxaca. Es donà prioritat a la documentació de tipus judicial, i el primer que organitzaren foren les sentències i els processos de la Reial Audiència foral.

Acabada la guerra, el 1814 es van produir canvis importants en el Reial Patrimoni. Una R.O. de 23 de novembre de 1814 va separar tots els rams del Reial Patrimoni de la Reial Hisenda. El 1815 es va crear de nou una batlia general de València, dependent del Majordom Major de la Casa Reial, per a l'Administració del Reial Patrimoni. Això va suposar que uns anys després, per una R.O. de 12 de gener de 1828, se separara de nou l'arxiu de la Batlia de l'Arxiu General de València i, fins i tot, un dels arxivers va passar a formar part de la plantilla de la Batlia.

c. 1950. València.
Plànol de l'edifici de la casa
professa de la Companyia de Jesús,
on es pot veure la localització de
l'Arxiu General de València, amb
la porta d'accés al carrer Estret de
la Companyia.
ARV. Fons secretaria de l'arxiu,
caixa A-1/1.

Un altre fet important es va produir el 1815, acabat de traslladar l'arxiu a la Casa Professa, quan es va publicar un R.D. de 22 de maig que restaurava la Companyia de Jesús a Espanya, la qual cosa va suposar que els jesuïtes podien reclamar l'edifici. Això va provocar un problema greu de recerca d'una nova seu per a l'arxiu que tardaria segle i mig a resoldre's. A partir de llavors, i de manera recurrent, trobem moltes peticions dels jesuïtes per a recuperar la Casa Professa.

El 1835 la plantilla de l'arxiu continuava sent la mateixa que a final del segle XVIII, un arxiver, dos oficials i un porter. La nòmina de l'arxiver, fins al 31 d'agost de 1817, es va cobrar pels ingressos de les antigues "generalitats", i en aquest any "*cesaron los pagos en dicha tesorería pertenecientes a generalidades, y de que procede mi asignación*", per la qual cosa a partir de llavors les nòmines es van pagar a càrrec del ministeri corresponent.

Durant el segle XIX l'edifici de la Casa Professa va tindre diversos usos simultanis. Després de 1835 s'hi van instal·lar el Govern Civil i la Diputació, fins que el 1864 es van traslladar al Palau del Temple. L'Audiència Territorial de València també va utilitzar una part de l'edifici per a arxiu i en el mateix edifici es van instal·lar tres jutjats, fins que per l'estat ruïnós de l'edifici es van traslladar al palau de la Batlia. Posteriorment, el 21 de setembre de 1872, es va cedir interinament una part de l'edifici a l'Ajuntament de València per a asil.

En aquestes circumstàncies, el 1843 el governador polític va manar reprendre de nou el tema de la reunió de tots els arxius a la Casa Professa. El primer a fer-ho va ser l'arxiu de la Generalitat el 1845. Posteriorment, davant de l'estat ruïnós dels edificis de la Casa de la Ciutat i de l'antiga Governació, el 1859 i 1861 es van traslladar, sota la direcció de Victor Planté, els arxius dels justícies de la ciutat de València i el de la Governació. El 1868, Miguel Velasco Santos va aconseguir que la Junta Superior Revolucionària retornara a l'Arxiu General l'arxiu de la Batlia, gràcies a la col·laboració del rector de la Universitat de València, Eduardo Pérez Pujol, salamantí com ell. El batle va protestar i va aconseguir, el 1871, que l'arxiver retornara les claus de l'arxiu al cap econòmic de la província. Finalment, l'arxiu de la Batlia va passar a l'Arxiu General el 1883.

1897. Fotografia de Miguel Velasco Santos en la seua necrològica, publicada en la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* de 1897. ARV. Biblioteca.

[ca. 1890]. Fotografia de Joaquín Casañ Alegre, director de l'Arxiu Regional de València entre 1885 i 1896 i, posteriorment, entre 1906 i 1911. Biblioteca Valenciana. Col·lecció fotogràfica. Fotografia d'Antonio García.

[ca. 1890]. Fotografia de José Luís Albalate Ayora, director de l'Arxiu General de València entre 1895 i 1899. Arxiu personal de Clotilde Soto Albalate. Fotografia d'Antonio García.

Un altre fons important que ingressà a partir del segle XIX fou el de protocols notariais. Els notaris, d'acord amb els furs i les diferents disposicions dels jurats de València, tenien l'obligatorietat de conservar els protocols i traspasar-los als seus successors. De la supervisió de tot això s'encarregà el Justícia Civil de València, amb l'ajuda dels majors del Col·legi de Notaris. D'aquesta manera, l'arxiu del Justícia Civil, que era on prenien possessió els nous notaris de València, es convertí en el primer arxiu de protocols de la ciutat, ja que allí es dipositaven els protocols dels notaris difunts que no tenien successors. Tot i això, la conservació dels protocols sempre fou problemàtica. A partir del segle XVII trobem propostes de diferents institucions sobre la necessitat de crear un arxiu de protocols, però no fou fins la Llei orgànica del notariat de 1862 que el tema entrà en vies de solució. Entretant, tenim la iniciativa personal de Marià Tortosa Tudela, col·legial del Col·legi del Corpus Christi de València, que entre 1803 i 1826 recopilà uns 28.000 protocols pertanyents a 1.885 notaris. En l'Arxiu del Real hi havia un petit fons de protocols, que s'incrementà fins als 3.500 protocols a partir de 1859 amb l'arribada dels de l'arxiu del Justícia Civil. En l'actualitat el fons consta de més de 17.409 protocols.

Durant aquests anys el treball dels arxiviers es va dedicar a organitzar la documentació dels nous arxius que s'havien transferit. Als treballs tècnics es va sumar l'assistència als investigadors, ja que a partir de 1844 els arxius es van obrir a la consulta dels ciutadans. Un altre aspecte important és la conservació dels fons, per a la qual va caldre fer nombroses reformes en un edifici que no reunia les condicions necessàries. El 1862

[ca. 1930]. Fotografia de Ferran Ferraz Penelas, director de l'Arxiu Regional de València entre 1920 i 1936 i, posteriorment, entre 1939 i 1941. Arxiu de la família Ferraz Español.

Felip Mateu Llopis, director de l'Arxiu Regional de València entre 1937 i 1939. Arxiu General de l'Administració. Fons del Cos Facultatiu d'Arxius, Biblioteques i Museus.

[ca. 1930]. Fotografia de Constantí Ballester Julve, director de l'Arxiu Regional de València entre 1941 i 1950. Arxiu de la família Ballester Julve.

Miguel Velasco Santos, un home culte format en l'Escola de Diplomàtica, va aconseguir que el Ministeri li concedira un pressupost extraordinari per a fer reformes en l'arxiu. Durant la direcció d'aquest es va procedir a una reorganització dels fons documentals i es redactaren un bon nombre d'índexs o inventaris. José Luís Albalade comentava que primer es feu una classificació i se separaren més de *“diez mil volúmenes del Maestro Racional, seiscientos de los Justicias Civil, Criminal y de Trescientos Sueldos, con trescientos cincuenta legajos de procesos”*. A partir d'aleshores es procedí a *“el arreglo y clasificación de los varios montones o grandes divisiones”* per a formar les sèries documentals, on la documentació s'ordenava cronològicament. Finalment, aquestes s'organitzaven per ordre alfabètic, ja que *“Nada más natural que colocar estos en el índice por orden alfabético”*, i ho justificava per a localitzar millor la documentació. Un dels oficials més rellevants que van treballar en l'arxiu va ser l'oriolà José Morón Liminiana (1827-1881), autor d'una *Metodología diplomática o Manual de archivonomía*, publicada el 1879, que va treballar en l'Arxiu General des de 1867. A final de segle Joaquim Casañ, un altre arxiver amb molta erudició i també vinculat a la Renaixença, va publicar el 1894 una *Colección de documentos inéditos del Archivo General del Reino de Valencia*, seguint l'estela de Pròsper de Bofarull a Barcelona, però no va tindre continuïtat.

El primer director de l'Arxiu General de València en el segle XX va ser Gabriel Ruiz-Diosayuda Montes (1901-1906), al qual va seguir Joaquim Casañ Alegre (1906-1911) en una segona etapa al capdavant de l'arxiu. Quan va morir aquest va ocupar el càrrec Manuel Ferrandis Irlés (1911-1920), i el va seguir Ferran Ferraz Penelas, que va ser director de l'arxiu entre 1920 i 1936. Durant la guerra civil es va fer càrrec de la

[c. 1950]. Fotografia de Félix Ferraz Penelas, director interí de l'Arxiu Regional de València entre 1950 i 1955. Arxiu de la família Ferraz Español.

Rosa Rodríguez Troncoso (1955-1976) i Desamparados Pérez Pérez (1976-1990), directores de l'Arxiu. ARV. Fons fotogràfic.

direcció de l'Arxiu Felip Mateu i Llopis (1937-1939). Quan va començar la guerra tots els funcionaris menys un van fugir o es van amagar. L'arxiu va estar tancat fins que va arribar des de Madrid Felip Mateu i Llopis al març de 1937, i va ser el seu director fins al final de la guerra. Durant aquests anys va aconseguir no només salvar l'arxiu, sinó que milloraren i es modernitzaren notablement les seues instal·lacions. Com a vocal de la Junta de Recuperació del Tresor Artístic, va treballar per a salvar els arxius de les catedrals de Segorbe i València i altres arxius. Acabada la guerra va ser destinat a la direcció de la Biblioteca Central de Barcelona i va aconseguir salvar la Biblioteca de Catalunya. Des de 1943 va ser catedràtic de Paleografia i Diplomàtica en la Universitat de Barcelona fins al 1971, càrrec que va compaginar amb l'anterior. Persona d'una gran erudició, té publicada una extensa bibliografia. Acabada la guerra, Ferran Ferraz va ser reposat en el seu càrrec i va estar al capdavant de l'arxiu dos anys més. Després va ser nomenat Constanti Ballester Julve (1941-1950), a qui va seguir Félix Ferraz Penelas (1950-1955), germà de Ferran Ferraz, que va ser nomenat director interí. Finalment trobem a Rosa Rodríguez Troncoso (1955-1976), que es va encarregar de la direcció de l'arxiu durant el canvi a la seua actual, Desamparados Pérez Pérez (1976-1990), Carlos López Rodríguez (1990-1998), actualment director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, María Cruz Farfán Navarro (1998-2000), que fou directora interina, i Mercedes Escrig Giménez (2000-2007).

El tema de la seua es va complicar més a causa de la Llei de 19 de juny de 1911, per la qual l'Estat va cedir l'edifici de la Casa Professa a l'Ajuntament de València a canvi de certes prestacions. Posteriorment l'Estat, per un decret de 19 de juliol de 1927, va autoritzar l'Ajuntament de València a fer una cessió parcial de l'edifici a la companyia de Jesús per a crear una escola, però que reservava el local que ocupava l'arxiu. El 1932 el Govern de la República va tornar a dissoldre la Companyia de Jesús i es va confiscar de

Carlos López Rodríguez (1990-1998), M.ª Cruz Farfán Navarro (1998-2000) i Mercedes Escrig Giménez (2000-2007)

tots els seus béns, però l'Estat, per Decret de 19 d'agost de 1933, va renunciar a la compra de l'edifici. En la guerra civil es van derrocar part dels locals, la qual cosa va afectar la consistència de l'edifici i la seguretat de l'arxiu. No obstant això, un decret del Govern nacional, datat en Burgos el 3 de maig de 1938, derogava els decrets de la República i, una vegada acabada la guerra civil, va reposar les coses al seu estat anterior. Finalment, l'Ajuntament de València va decidir, en sessió de 19 d'abril de 1941, cedir tot l'edifici a la Companyia de Jesús. Aquesta vegada el tema de la seu es va abordar definitivament pel Ministeri d'Educació Nacional, ja que es va tindre la col·laboració del director general d'Arxius i Biblioteques, el valencià Miquel Bordonau Mas, i es va buscar un nou solar per a l'arxiu, amb la col·laboració de l'Ajuntament de València, que llavors presidia Adolfo Rincón de Arellano. Les gestions van començar l'any 1956, la cessió del solar es va signar a l'abril de 1959, i les obres del nou edifici van començar el 1962. El projecte i la direcció de les obres van estar a càrrec de l'arquitecte Joan Segura de Lago. Una vegada acabades les obres i traslladada la documentació, el 29 d'octubre de 1965 es va inaugurar el nou edifici de l'Arxiu del Regne de València, el primer construït de nova planta per a un arxiu de l'Estat i considerat un edifici modèlic. Uns mesos després, el 31 de març de 1966, es va cedir la Casa Professa a la Companyia de Jesús. Posteriorment, el Ministeri va encarregar a Joan Segura de Lago el projecte del nou Arxiu General de l'Administració d'Alcalá de Henares, les obres del qual van finalitzar el 1973.

Les transferències de documentació van continuar en el segle XX. Es tracta ara dels fons d'època borbònica i els procedents dels convents desamortitzats del segle XIX. Els primers a arribar van ser els de la desamortització i va ser conseqüència de la política arxivística centralitzadora del govern de final del segle XIX, que va fer que el 1896 i 1897 es realitzaren dues transferències de documentació de l'Orde de Montesa i dels convents desamortitzats valencians a l'Arxiu Històric Nacional. En aquests moments la seua direcció l'ocupava un valencià, Vicent Vignau Ballester (1896-1908), que va ser qui realment va consolidar aquest arxiu, que s'havia creat el 1866. La segona proposta de transferència va provocar una forta campanya política i de premsa, en la qual va intervindre

La seu actual de l'Arxiu del Regne de València, dissenyada per l'arquitecte Joan Segura de Lago i inaugurada en 1965.

Lo Rat Penat, per a frenar l'enviament de la documentació a Madrid. La campanya va aconseguir els objectius que tenia i set anys després, el 1904, el ministre d'Instrucció Pública va ordenar que la documentació que quedava en la Delegació d'Hisenda es transferira a l'Arxiu del Regne de València, transferència que va supervisar personalment Vicent Vignau. Posteriorment, el 1921 es va proposar la transferència de la documentació de la Reial Audiència borbònica, que es realitzaria en dues fases. Al gener de 1926 es va remetre la documentació del Reial Acord i després, el 1936, es van transferir els llibres de registre i els processos civils i criminals.

El Decret de 12 de novembre de 1931 va crear a Espanya els Arxius Històrics Provincials, on s'enviaria la documentació notarial de més de cent anys. En el cas de la província de València aquestes funcions les assumí l'Arxiu del Regne de València. El Decret de 24 de juliol de 1947 afegí la transferència de la documentació històrica de les Audiències, Jutjats i Delegacions d'Hisenda. Una Orde de 14 de desembre de 1957 del Ministeri de Justícia inclogué la de les Comptaduries d'Hipotèques. En darrer lloc, el Decret 914/1969, de 8 de maig, va ordenar que custodiaren tota la documentació de l'Administració Perifèrica de l'Estat de més de 15 anys d'antigüetat.

Actualment, l'Arxiu del Regne de València és un arxiu estatal gestionat per la Generalitat Valenciana. El R.D. 3066/1983, de 13 d'octubre, va transferir a la Generalitat Valenciana les funcions i serveis de l'Estat en matèria de cultura, però exceptuant-ne els edificis i els béns mobles de titularitat estatal dipositats o custodiats en aquests. Per tant, l'Arxiu del Regne de València continua seguint de propietat estatal, però la gestió l'exerceix la Generalitat Valenciana i es regeix d'acord amb la legislació estatal. A partir de l'any 2000 s'han renovat les instal·lacions de l'edifici i s'ha començat a implementar les noves tecnologies de la informació i la documentació, amb la finalitat de millorar la conservació i la consulta de la documentació, i facilitar l'accés de tots els ciutadans i els investigadors a la informació i els instruments de descripció dels fons documentals de l'arxiu.

«Per utilitat de les rendes, regalies e drets reials, e per conservació e profit de la cosa pública del Regne de València»

EL MESTRE RACIONAL DEL REGNE DE VALÈNCIA

El Mestre Racional del Regne de València, com hem vist, va nèixer a principi del segle XV com a conseqüència de l'adaptació de les institucions i les estructures administratives a les noves realitats polítiques i històriques de la Corona d'Aragó. En el cas concret del Mestre Racional del Regne de València, la instauració definitiva de la institució es va produir per un acte de cort de 19 de setembre de 1419, sis dies després de la creació de l'Arxiu Reial de València. El procés va començar a gestionar-se uns anys abans. En efecte, el 6 de febrer de 1410 el mestre racional, Ramon Savall, va nomenar Berenguer Minguet delegat seu o portantveus del mestre racional en el Regne de València amb caràcter permanent, amb la finalitat de revisar els comptes dels oficials reials. El mestre racional es reservava dues funcions: la formulació de dubte i la definició de comptes. Uns dies després, el 25 de febrer, se li va concedir poder per a fer declaracions de dubtes i posteriorment, el 1414, una provisió de Ferran I li va atorgar també la facultat de definir els comptes. Per tant, a partir d'aquesta data Berenguer Minguet actuava de fet com a mestre racional del Regne de València. Durant els anys següents, entre 1414 i 1419, les gestions polítiques dels estaments valencians es van encaminar a obtindre la ratificació legal de l'ofici, cosa que van aconseguir per l'acte de cort de 19 de setembre de 1419. Allò que va ocórrer en les Corts de 1419 va ser que els estaments, a canvi de concedir el donatiu que Alfons el Magnànim havia sol·licitat, van aconseguir una sèrie de privilegis per al Regne de València. En altres paraules, van comprar la institució de Mestre Racional del Regne de València.

En efecte, Alfons el Magnànim, per l'acte de cort de 1419, va crear la institució de Mestre Racional del Regne de València, i va ordenar que en avant la documentació d'aquest es depositara en l'Arxiu del Palau del Real d'aquesta ciutat. L'acte de cort comença recordant la provisió de 1414 del seu pare, Ferran I, per la qual va ser "*ordenat e*

1660. Segell de placa del Mestre Racional amb les armes reials coronades.

ARV. Col·lecció sigilogràfica, núm. 98.

1419. València. Llibre de comptes d'administració de la Batlia General. Apareix el primer mestre racional, Berenguer Minguet. ARV. Mestre Racional, llibre 39.

stabilit per utilitat de les rendes, regalies e drets reials, e per conservació e profit de la cosa pública del Regne de València”, que tots els comptes dels oficials reials i les persones que administraren fons públics foren intervinguts a la ciutat i Regne de València, pel que va comissionar a Berenguer Minguet, ciutadà de València, i que els comptes es conservaren al Palau del Real. El monarca diu que en les Corts realitzades a la ciutat de València el 1417-1418, en data de 18 de març de 1418, ja havia confirmat la provisió del seu pare de 1414, a suplicació dels tres braços de les Corts, amb una durada de sis anys. Ara, el que fa és ordenar “*que los comptes dels oficials nostres e dels altres administrants negocis nostres en lo dit Regne fossen oyts e difinits en lo Regne e ciutat de València, e no en altre loch, per lo dit en Berenguer Minguet e altres ab aquell hoydors dels dits comptes diputats per lo dit senyor Rey, pare nostre, o altres en lo sdevenidor per nos elegidors*”. És a dir, que es crea un Mestre Racional exclusiu per al Regne de València, totalment independent del Mestre Racional de la Corona d’Aragó i amb la mateixa potestat que aquest tenia. En el mateix acte de cort va nomenar a Berenguer Minguet mestre racional del Regne de València. I finalment preveu que, segons els furs i els privilegis existents, els batles locals puguen continuar fiscalitzant els comptes dels justícies i *mustassafs* de les ciutats i les viles reials.

Però no només va crear la nova institució, sinó que també va manar que tota la seua documentació es conservara en l’Arxiu del Real, ja que “*lo dit Regne és fundat sots certes e specials leys, furs, costums, privilegis, axí en aquest cap haia special provisió e prerogativa*”. És a dir, el monarca va tindre en compte la personalitat del Regne de València, amb uns furs i unes institucions pròpies, per la qual cosa la nova institució del Mestre Racional no podia ser-ne una excepció. Concretament l’acte de cort fa referència

Escrivà del Mestre Racional i Tresorer. Miniatures de les *Leges palatinae*...

als comptes referents al Regne de València que es conservaven en l'Arxiu del Mestre Racional de Barcelona, que tenia la seu al Palau Reial d'aquesta ciutat; els comptes dels comissaris que va enviar el seu pare, Ferran I, per a fiscalitzar les rendes de la Cambra Apostòlica del Papa Benet XIII, i tots els comptes que en aquests moments hi havia i els que en el futur fiscalitzaren els mestres racionals del Regne de València.

Quan es va crear el Mestre Racional del Regne de València el procediment de fiscalització estava perfectament consolidat per la pràctica quotidiana i les ordinacions del segle XIV. Les primeres, les ordinacions de 1344 de Pere el Cerimoniós, després d'una exposició de motius que justifiquen l'existència del Mestre Racional, estableixen la planta de la institució, les relacions jeràrquiques entre els seus integrants, les seues funcions i les competències essencials. Per exemple, preveïen que els escrivans portaren tres llibres: el *Llibre de notaments comuns*, on se "*not e escribsca totes coses les quals regonexerà haver rebudes lo thesaurer*"; el *Llibre d'albarans de comptes*, on se "*not e escribsca totes les rebudes e dates e pagues*", i el *Llibre ordinari*, on "*scriga totes les sumes de les rebudes nostres e de les dates de tots los comptes que diffinirà*". El Mestre Racional havia de conservar també la correspondència i la documentació necessària per al bon funcionament de la institució. Amb el temps aquesta s'enquadernà en llibres que es coneixen com a *Libres de letres y provisions reals*. Així mateix, en el seu arxiu es conservaven i es conserven actualment els comptes de les institucions fiscalitzades i les de les agregades a la Corona, com l'arxiu dels ducs de Gandia o els comptes de l'Orde de Montesa, agregada el 1592, o bé les dels senyorijs segrestats i que va intervindre la Corona per diferents circumstàncies.

D'altra banda, les ordinacions de Berenguer de Codinachs, del 1358, en van desenvolupar més detalladament l'aspecte procedimental. En aquest aspecte veïem com el procediment de fiscalització, que sempre era per escrit, començava amb la citació o la incoació del procés fiscalitzador. El mestre racional ordenava al rendidor de comptes

1477, juny 6. Medina del Campo.

Privilegi de Ferran II que nomena mestre racional del Regne de València Joan Ram Escrivà, donzell. Fou l'iniciador d'una saga familiar que ocupà el càrrec durant dos segles.

ARV. Mestre Racional, llibre 9052.

PÀGINA SEGÜENT:

Dos escuts de la família Escrivà de 1375 i 1377.

Liber literarum et requisicionum venerabilis Andrei Guillermi Scribe, justicie civilis Valencie anno a Nativitate Domini millesimo CCC° LXX° quinto.

ARV, Justícia civil, segle XIV, llibre 365.

Liber requisicionum honorabilis Guillermi Scribe, justicie civilis anno a Nativitate Domini M° CCC° septuagesimo septimo.

ARV. Justícia civil, segle XIV, llibre 382.

que presentara en un termini determinat de temps els seus comptes. El segon pas era la presentació dels comptes. De fet, des que rebia la citació el funcionari reial preparava els seus comptes, acompanyats de tota la documentació justificativa per a posar-les a la disposició del mestre racional. En tercer lloc, es procedia a l'audició de raons i l'examen dels comptes, un treball que s'encomanava als escrivans de l'ofici. En efecte, després del lliurament de la documentació l'oficial comptable revisava els conceptes dels ingressos i les despeses de l'Administració fiscalitzada i, al mateix temps, el rendidor de comptes explicava les raons de cada moviment comptable. Una vegada examinats els comptes es passava a la formulació de dubtes. Si el mestre racional veia que els comptes presentaven dubtes, enviava al monarca un memorial amb les explicacions oportunes. Els dubtes que interposava l'oficial comptable es podien resoldre de dues maneres: el monarca podia ordenar a l'oficial comptable que no tinguera en compte aquests dubtes i que acabara la definició dels comptes; o bé el rendidor de comptes podia presentar els justificants i les explicacions que aclariren aquests dubtes. En cas que no fora així, els comptes es donaven per indefinits. Una vegada comprovada fefaentment la veracitat dels comptes i els justificants, es procedia a la realització del càlcul matemàtic per a conèixer el valor econòmic de la gestió realitzada per l'administrador reial, que diferenciava ingressos i despeses. Seguidament s'avaluava el resultat final i s'exigia al rendidor la satisfacció de les restes, i després va passar a la sisena fase del procés fiscalitzador. En condicions normals, el mestre racional expedia l'albarà corresponent, amb qui aprovava o reprova-va l'Administració del funcionari reial. En el cas que no es justificaren degudament els comptes es declaraven indefinits i es donava al rendidor un termini per a justificar-los.

Si el rendidor de comptes no complia les obligacions que tenia, llavors el mestre racional definia el compte en contumàcia del rendidor, i actuava punitivament contra l'oficial.

El mestre racional, com el seu lloctinent i coadjutors, el nomenava el rei i era dels pocs càrrecs que no necessitaven confirmació pel successor a la mort del monarca, possiblement pel fet que havia de ser una persona amb una preparació especial. Quan es va crear el Mestre Racional del Regne de València el 1419, com hem vist, les seues competències es limitaven al control dels oficials reials. Uns mesos després, per un privilegi de 10 de març de 1420, el monarca va ampliar la seua jurisdicció sobre els tesorers i els regents de la tresoreria reial del rei i la reina, i sobre els administradors de rendes forans. El mestre racional tenia tota l'autoritat per a examinar i donar per definitos o no els comptes que se li presentaven. Només hi cabia apel·lació al monarca, sense que cap altre oficial poguera interposar-s'hi. Joan II, el 1472, el va autoritzar a investigar els fraus i els delictes que van cometre els batles o els administradors de rendes. Fins i tot podia arrestar-los, confiscar-ne els béns i remetre les seues actuacions al rei perquè decidira. El mestre racional, segons un privilegi de Joan II, també tenia jurisdicció sobre els seus empleats i familiars, amb prohibició expressa d'entremetre's a qualsevol altre tribunal.

La relació de mestres racionals del Regne de València comença amb Berenguer Minguet (1419-1435) i continua amb Pere Feliu (1436-1441), Guillem de Vich (1441-1450), Lluís de Vich (1450-1477), Joan de Coloma (1477-1478) i Jaume Garcia d'Aguilar (1478-1479). El seu successor, Joan Ram Escrivà (1479-1501), va ser una persona de confiança de Ferran II. La novetat va ser que el càrrec es patrimonialitzà en mans d'una família a perpetuïtat, i a partir de llavors el càrrec passaria als seus successors. Això explica que el càrrec de mestre racional romanguera en mans d'una saga familiar durant dos segles: primer en la família Romaní d'Escrivà o Escrivà de Romaní, ja que apareix anomenada de les dues maneres, i després amb els Sanoguera, que havien emparentat amb ells. El mateix va ocórrer a Catalunya, on l'ofici va passar, també en el regnat de

Ferran II, a la família Gralla i Desplà, i el 1560 s'incorporaria per matrimoni a la casa del marquès d'Aitona.

A Joan Ram el segueix el seu fill Joan de Romaní i Escrivà (1501-1548), baró de Beniparrell i Patraix i alcaid de Morella, Olocau i Callosa, títols que van tindre els descendents d'aquest. El seu net, Joan Jeroni de Romaní i Escrivà (1549-1567), es va casar amb Àngela Sabata de Mercader, senyora d'Argelita i Boinegro i una de les principals intel·lectuals de l'humanisme en la València del segle XVI. Per últim tenim el seu besnet, Joaquim de Romaní i Escrivà (1567-1600), que fou l'últim representant dels Escrivà de Romaní. El seu fill i hereu, Melcior Romaní i Escrivà, va morir prematurament, per la qual cosa el càrrec l'heretà la seua filla major, Elionor Escrivà. Aquesta, el 1600, es va casar amb Bernardí Sanoguera i Pexó, cavaller de l'Orde de Montesa, i aportà com a dot la promesa que Joaquím de Romaní renunciaria al càrrec en favor del seu futur gendre. D'aquesta manera, Bernardí Sanoguera passà a ser mestre racional (1600-1631) i jurà el seu càrrec en la seu de València el 6 de setembre de 1600 davant del virrei i els jurats de la ciutat. La família Sanoguera havia comprat el senyoriu d'Alcàsser el 1484 i estava vinculada a la Batlia General, on havia ocupat càrrecs. Bernardí Sanoguera era net de Pere Sanoguera, vuité baró d'Alcàsser i son pare, Alfons Sanoguera, havia sigut governador d'Eivissa. El seguí el seu fill Jeroni Sanoguera (1631-1675), que era cavaller de l'Orde de Santiago, i el seu net Alonso Sanoguera (1675-1705), l'últim representant de la saga familiar. Alonso Sanoguera fou senyor de la baronia d'Alcàntera, Beneixida i el Ràfol pel seu matrimoni amb Jerònima Sorell, titular del senyoriu. Com que no tenien descendència, el 29 d'agost de 1702 Alonso Sanoguera aconseguí que Felip V firmara un privilegi i nomenava coadjutor i hereu del càrrec de mestre racional el seu cunyat, Josep Francesc Sorell Despuig i Roca, comte d'Albalat. Aquest exercí el càrrec de coadjutor fins 1705, però no arribà a prendre possessió del càrrec de mestre racional. Per últim, el 10 de gener de 1707 l'arxiduc Carles nomenà el darrer mestre racional del Regne de València, Pere Vallterra Blanes, que el 21 de gener prengué possessió "*de dit ofici de Mestre Racional y archiver*", i va acumular els dos càrrecs. Però en juny de 1707 Felip V abolia els furs del Regne de València i el mestre racional desaparegué, i el va substituir el comptador de l'Exèrcit.

Entre els mestres racionals hem de destacar la figura de Joan Ram Escrivà, fill segon d'Eximén Pérez Escrivà de Romaní i Saranyó i Beatriu Ram. El seu pare era baró de Beniparrell i senyor de la meitat de la baronia de Patraix, títols que va heretar el seu germà. La seua mare era filla del doctor en lleis i protonotari reial, Pere Ram, membre d'una acabalada i influent família de Morella. Joan Ram va heretar els béns del seu oncle matern, Ferrer Ram, conseller reial, protonotari i batle de Morella, que va fer carrera a Nàpols, on va morir el 1449 després d'haver reunit una gran fortuna. Per això Joan Escrivà canvià el seu cognom patern pel matern de Ram, un canvi imposat pel testament.

1693. Vinyeta del palau del Real que apareix en el mapa del Regne de València de Francisco Antonio Casaus de 1693. Arxiu de la Catedral de València. Col·lecció cartogràfica.

El 1479 es va casar amb Beatriu de Montpalau, amb qui va tindre cinc fills. Aquesta era filla de Joan de Montpalau, que és conegut per la seua enemistat amb Joanot Martorell, del qual era parent. Un altre escriptor contemporani, Miquel Pérez, va dedicar la seua obra, *Vida de la sacratíssima Verge Maria* (1494), a Beatriu de Montpalau.

Joan Ram va començar la seua carrera política el 1476 quan Joan II el va nomenar alcaid de Morella, un càrrec que durant el segle XV va estar vinculat a la família Ram. Després, Ferran II, que encara era príncep, el va nomenar mestre racional el 1478, encara que aquest últim nomenament no es va fer efectiu fins a la mort del seu pare, el rei. A principi de 1479 Ferran II el va confirmar en el càrrec i posteriorment li va confiar el castell de Callosa el 1488. Uns anys després va comprar la baronia de Patraix. Persona de la seua confiança, el rei l'envià a realitzar nombroses gestions diplomàtiques a Itàlia, i va ser ambaixador a Nàpols entre 1494 i 1499. Va ser un dels millors poetes valencians de la seua època i va formar part de la tertúlia literària de Berenguer Mercader, i llegia la prosa rimada de caràcter mitològic *Lo johí de París*, inspirada en Roís de Corella. Com a poeta va compondre *En contra d'amor* i les *Cobles de les Caterines*, i participà en el *Parlament en casa de Berenguer Mercader*.

El mestre racional, per a realitzar les seues funcions, es recolzava en els seus escriptors, que la documentació denomina coadjutors o ajudants, i que s'ocupaven de revisar els comptes presentats en l'ofici i de la gestió administrativa diària. Estaven dividits en dos grups, els ordinaris i els extraordinaris i el nombre d'aquests era variable, entre dos i quatre en cada cas. Els ordinaris eren els escriptors originals de l'ofici que s'havien creat per a fer el treball rutinari, i els salaris dels quals s'havien fixat, com el del mestre racional, amb una quantitat anual determinada que pagava la Batlia General. La promoció dels escriptors ordinaris es realitzava per antiguitat. Els extraordinaris eren els que es contractaven per l'ofici de manera ocasional i per necessitats concretes. Juntament amb els escriptors hi havia altres ocupacions menors com els porters i els verguers, amb salaris

més modestos. Aquests s'encarregaven de fer complir les ordres donades pel mestre racional, o bé eren comissionats per a fer treballs concrets.

Amb el pas del temps el mestre racional va adquirir diferents potestats sobre el personal del seu ofici. Era l'encarregat d'aplicar l'orde de promoció i tenia potestat per a determinar els salaris dels empleats que no en tingueren establert un de fix. També li estava permès establir la gradació dels escrivans extraordinaris i podia fixar l'orde pel qual passarien a ocupar els càrrecs ordinaris quan quedaren vacants. En el cas dels escrivans extraordinaris, el 1440 es va establir el dret del més antic d'ells a ocupar el càrrec del tercer ordinari quan vacava per promoció del seu anterior posseïdor.

Com hem dit, el nombre d'escrivans o coadjutors era variable. Durant el primer mestre racional, Berenguer Minguet, només va haver-hi dos coadjutors ordinaris. El 1423 va morir un dels coadjutors i es van nomenar, per primera vegada, dos coadjutors extraordinaris. A partir del 1435 s'inicià una sèrie de mestres racionals absentistes, per la qual cosa un dels coadjutors es va haver de fer càrrec de la regència del mestre racional. Per tot això, els coadjutors ocasionals i extraordinaris es convertiren en permanents, però sempre diferenciats dels ordinaris. El 1440 només hi havia en l'ofici dues persones: el regent o el lloctinent i un escrivà extraordinari. Alfons el Magnànim va decidir reorganitzar l'ofici i va publicar unes ordenacions en què es va crear una tercera escrivania, i es va configurar una carrera administrativa basada en els drets adquirits per l'antiguitat en l'ofici. Es van fixar també els tres salaris consistents en 3.000 sous anuals per al primer escrivà, 2.000 per al segon i 1.000 per al tercer. Es continuava preveient l'existència dels coadjutors extraordinaris, del salari dels quals no es parla, però que tenien el dret a ocupar la tercera coadjutoria ordinària quan quedara vacant, també per dret d'antiguitat. Per tant, si exceptuem la promoció interna, el rei només nomenava el mestre racional i els escrivans extraordinaris.

Els escrivans extraordinaris van tendir a associar-se a la institució, la qual cosa va originar alguns conflictes i la necessitat de reorganitzar-los, un tema que es va resoldre en la reforma de 1461. Aquest any Joan II va publicar unes noves ordenacions en què es va establir una categoria anàloga a la dels ordinaris basada també en l'antiguitat. En aquestes, la figura del mestre racional eixia reforçada i es van crear dos càrrecs fixos d'escrivans extraordinaris, que a partir d'ara els podria nomenar també el mestre racional. Aquests se situaven jeràrquicament darrere de l'últim ordinari, però les funcions i els drets eren pràcticament els mateixos. Aquesta nova ordenació no preveia tots els coadjutors extraordinaris, per la qual cosa va haver-hi de nou protestes i es va ampliar a tres el nombre de nous càrrecs. El tema dels salaris el fixava el mestre racional conforme als treballs realitzats, però en cap cas excedien els 1.000 sous per coadjutor.

Però el problema no es va resoldre completament perquè els monarques van començar a utilitzar l'ofici per a crear nous càrrecs, la qual cosa els permetia agrair els

1440. juliol 29. Aversa. Pragmàtica d'Alfons el Magnànim en què disposa les ordenances de funcionament de l'ofici del Mestre Racional del Regne de València, especialment la successió dels coadjutors. ARV. Mestre Racional, llibre 9050, f. 22r.

1631, maig 28. Madrid. Privilegi atorgat pel rei Felip IV a Jeroni Sanoguera, cavaller de Santiago, de l'ofici de mestre racional del Regne de València per mort de son pare, Bernardí Sanoguera. ARV. Mestre Racional, llibre 9057, f. 109v.

serveis prestats a servidors determinats de la cort. A més del nomenament directe d'escrivans veiem que el 1474 Joan II va crear un quart coadjutor ordinari en favor de Pau Rosell, fill, conseller reial i escrivà de ració, amb un salari de 2.000 sous. En aquest cas el càrrec era personal i estava previst que desapareguera en cas de mort o renúncia. Era evident que el monarca tractava de controlar l'ofici de mestre racional mitjançant el nomenament de servidors personals. De fet, des de 1475 exercia el càrrec de lloctinent de mestre racional i quan el 1477 va morir el mestre racional, Lluís de Vich, el rei el va ratificar en el càrrec.

Quan Joan Ram va prendre possessió del seu càrrec de mestre racional va informar el rei de l'estat de la institució i Ferran II, el 1479, va confirmar en el seu càrrec diversos escrivans i en va reintegrar d'altres. Però les reformes més importants de Ferran II es van realitzar l'any 1480. Aquest any retornà al sistema de promoció per antiguitat, que s'havia desvirtuat en els últims anys, i va fixar el nombre d'escrivans ordinaris i extraordinaris en tres de cada, i el va declarar no ampliable. No obstant això, els monarques van continuar en el futur mantenint una actitud discrecional i patrimonialista, però amb

1572, juliol 11. València

Lletra del mestre racional a Felip II, en contestació a l'orde de tornar a la seu del palau del Real, en la qual li exposa la problemàtica entre el mestre racional de València i l'arxiver del Real sobre la custòdia en l'Arxiu del Real de València dels comptes i llibres de l'ofici del Mestre Racional.

ARV. Mestre Racional, llibre de lletres i privilegis, núm. 9.055, f. 174v- 175v.

molts menys problemes. Això explica que mantingueren altres escrivans que havien sigut nomenats de manera discrecional, com Pau Rosell, fill, i Joan Salat. Un altre fet que cal destacar és que durant aquests anys es consolida la figura dels associats o els substituïts a un càrrec determinat, com a conseqüència de la patrimonialització dels oficis i els càrrecs, de l'absentisme per diferents motius, i per a evitar la creació d'altres nous càrrecs i l'increment de despeses. L'associat o el substituït exerceix el càrrec junt amb el seu ocupant o substituïnt-lo, sense increment de salari, per la qual cosa aquest es reparteix entre els dos. Això permetia que una mateixa persona ocupara diversos oficis i càrrecs públics, dels quals només ocupava un i de la resta es limitava a cobrar una part del salari.

Al llarg de l'època moderna tenim nombrosos exemples de patrimonialització dels oficis. És el cas de la família Cabrera, el primer oficial de la qual fou Francesc Cabrera, que ja era coadjutor extraordinari el 1476, quan es nomenà Joan Salat com a escrivà associat en la mateixa coadjutoria, que seria apartat posteriorment del càrrec. Ferran II el 1479 el reintegrà en l'ofici i, posteriorment, el 20 de juny de 1500, tornà a nomenar-lo coadjutor extraordinari junt amb Francesc Cabrera. Entretant, el 1486, Joan Salat havia estat nomenat arxiver de l'Arxiu del Real, i va substituir a Pau Rosell, càrrec que ocupà fins al 1518, i va compartir el càrrec amb el de coadjutor extraordinari durant alguns anys. La família Cabrera exercí el càrrec de coadjutor durant molt de temps. Francesc Cabrera va morir en 1519. Posteriorment, en 1591, trobem un altre membre de la família com a coadjutor i continuaren ocupant càrrecs fins a final del segle XVII, que trobem dos membres de la mateixa família que exercien el càrrec de coadjutor i arxiver: Carles Gil de Cabrera i Josep Gil de Cabrera, que exerciren d'arxivers entre 1681 i 1693.

Com hem comentat, en la segona meitat del segle XVI va haver-hi un conflicte molt greu entre el mestre racional i l'arxiver. El problema era la custòdia de la documentació i l'eixida i l'entrada de l'arxiu, la qual cosa provocava nombrosos malentesos entre

les dues institucions. Per un informe de juliol de 1570 del mestre racional sabem que el tema s'havia judicialitzat. Segons el mestre racional, el seu càrrec era de rang superior al de l'arxiver, i l'arxiu estava *"en el mismo lugar y aposento donde los años passados se exercía el officio de Maestro Racional, y donde mis predecesores y yo havemos tomado la possessión deste officio, y en armarios de los quales yo tengo llave"*. El problema era que l'arxiver no sempre estava en el seu lloc de treball, per la qual cosa era molt difícil revisar els comptes en l'arxiu. En un altre informe posterior comentava que l'arxiver li havia reclamat judicialment que retornara a l'arxiu tota la documentació que conservava a sa casa, i li deia que si volia consultar la documentació havia d'acudir a l'arxiu dos dies a la setmana. Segons el mestre racional, quan el seu despatx estava en l'arxiu del Palau del Reial no hi havia cap problema, però quan Ferran II va autoritzar el seu besavi *"para tener officio en su casa"* es van traure de l'arxiu els comptes que s'havien d'examinar i altres de més antics que contenien antecedents. Finalment denunciava que l'arxiver sí que permetia la consulta de la documentació a terceres persones sense autorització, ja que treia profit personal de buscar la informació i traure'n còpies. El 28 de juny de 1572 Felip II va decidir ordenar al mestre racional que tornara amb el seu ofici al Palau del Reial, on haurien d'estar obligatòriament dues hores al matí i altres dues a la vesprada, i al mateix temps va incrementar el salari dels coadjutors a 150 lliures anuals. El mestre racional no va voler compartir despatx amb l'arxiver i va sol·licitar que li habilitaren una sala contigua a l'arxiu per a dues oficines. Uns anys després, el 1579, Felip II va ordenar que l'ofici d'arxiver s'agregara a una coadjutoria, i així va quedar sota la jurisdicció i les ordres del mestre racional. D'aquesta manera, l'ofici d'arxiver i el Mestre Racional van quedar units fins al 1707.

En la segona meitat del segle XVII, l'ofici del Mestre Racional el formaven un total de 13 persones, com podem veure en un document contemporani, encara que sense data: *"En el tribunal del Maestro Racional: el maestro racional, el lugarteniente en dicho officio, cinco coadjutores, uno de los quales es archivero del Archivo Real, un escrivano de registro, un official para formar las cuentas del recetor, dos oficiales, el uno para llevar la cuenta de la tabla de València, y el otro que llaman del libro corrible de las cuentas del recetor, un formador de las cuentas de la thesorería y amortizaciones, y un alguacil"*.

Finalment, volem fer referència a alguns personatges importants que van treballar en l'ofici del Mestre Racional. El primer d'ells va ser Jaume de Santàngel, membre d'una família molt important de mercaders vinculada a la cort. Era germà de Lluís de Santàngel, mercader i financer, que va patrocinar el primer viatge de Cristòfol Colom a Amèrica. Jaume Santàngel va començar la seua carrera política el 1476, que va entrar a formar part de la cort de Joan II. Posteriorment, el 1479 Ferran II el va nomenar batle d'Alacant i lloctinent del batle general d'Oriola; el 22 de desembre de 1486 li van atorgar

1486, setembre 27. València
Jaume de Santàngel, germà de Lluís de Santàngel,
pren possessió del càrrec de lloctinent de mestre
racional per mort de Pau Rosell. Aquest darrer
també va exercir el càrrec d'arxiver.
ARV. Mestre Racional, llibre 96.

PÀGINA SEGÜENT: 1707, gener 10. València.
Nomenament del darrer mestre racional i arxiver
de l'Arxiu del Real de l'època foral en la persona de
Pere Vallterra Blanes.
ARV. Mestre Racional, llibre 9061, f. 358.

el càrrec de “*lochtinent e coadjutor de mestre racional*” de València, en què va substituir a Pau Rosell, fill, i que va ocupar fins al 1491, i finalment el 1491 va ser nomenat batle general d'Oriola, càrrec que va ocupar fins al 1501 i que després va tindre la seua família fins al 1579. Com a mercader va arrendar en companyia del seu germà nombrosos drets reials i, el 1480, les salines de la Mata per a tota la vida. El 1490 va comprar l'alqueria de Redovà i, un any després, va sol·licitar permís per a repoblar-la, i es va convertir en senyor de vassalls.

Un altre coadjutor destacat va ser Gaspar Gil Polo (1530-1591), que va ser nomenat primer coadjutor o lloctinent de mestre racional el 28 d'agost de 1572 i, posteriorment, l'11 de desembre de 1579, Felip II li va concedir el privilegi que podia renunciar a aquesta ocupació a favor d'un dels seus fills. El 1580 el rei el va enviar a Barcelona per a participar en la comissió per a fer un inventari general dels béns i els drets del Reial Patrimoni de la Corona d'Aragó, que es va concretar en els nou volums del *Liber patrimonii regii*, també conegut com a *Mulasses*. Va morir en aquesta ciutat el 1584. Com a escriptor publicà el 1564 *La Diana enamorada*, una novel·la pastoril a la qual Miguel de Cervantes va dedicar una octava reial en el “Canto de Caliope” de *La Galatea*.

Després de l'abolició dels furs al juny de 1707 i durant el segle XVIII, el Regne de València va ser un territori ocupat militarment, la qual cosa explica la militarització de la seua administració. El capità general, els intendants i els governadors eren militars o personal dels serveis administratius de l'Exèrcit. Tot això, unit al fet que en la Secretaria

d'Hisenda l'Administració militar apareix inclosa en l'Administració civil, explica que en el Regne de València el continuador de les funcions del Mestre Racional siga el comptador de l'Exèrcit. El càrrec estava sota l'autoritat de l'intendent, de qui depenien tots els oficials. Els comptadors van constituir l'estrat fix i estable de l'Administració valenciana, i moltes vegades van substituir als intendants en períodes d'interinitat. Hem de tindre en compte que, a més de la Comptadoria General, també va haver-hi fins al 1817 una Comptadoria de les *generalitats*, que es va encarregar d'amortitzar el deute públic de l'antiga Diputació del General i de cobrar les rendes dels tributs de les generalitats que encara subsistien. A partir de 1707 les funcions de fiscalització del Mestre Racional van passar a dependre del Tribunal de la Comptadoria Major que, després de diverses vicissituds, va passar a dependre del Consell de Castella, on va estar fins que el 1726 es va agregar al Consell d'Hisenda.

Els comptadors de l'Exèrcit de la Intendència del Regne de València durant l'època borbònica van ser Fernando Verdes Montenegro (1711-1717), Juan Francisco de Vega (1718-1727), Juan Diego Verdes Montenegro (1727-1737), Diego Pérez de la Riba (1737-1741), una altra vegada Juan Diego Verdes Montenegro (1741-1763), Francisco de Alcedo Capetillo (1764-1778), Manuel Martínez de Irujo (1778-1788), Juan Miguel de Camaño (1789-1800), Martín de Garay (1800-1804) i José Canga-Argüelles Cifuentes (1804-1809). A partir de 1815 trobem Pedro Artalejo López. Tres d'ells van ser posteriorment secretaris o ministres d'Hisenda: Fernando Verdes Montenegro va ser nomenat el 1724 secretari d'Hisenda en substitució del marquès de Campoflorido, càrrec que va ocupar durant huit mesos, i després entre 1741 i 1742 va tornar a ocupar el càrrec; Martín de Garay, que va ser secretari d'Hisenda entre 1816 i 1818 i que va ser qui va suprimir definitivament el cobrament de les generalitats el 1817, i finalment José Canga-Argüelles, que també va ser secretari d'Hisenda en dues ocasions, durant la Regència de les Corts de Cadis entre 1811 i 1812 i, posteriorment, en el Trienni Liberal entre 1820 i 1821.

Un dels comptadors de l'Exèrcit més important que va treballar en el Regne de València va ser José Canga-Argüelles Cifuentes (1770-1843), que en el seu *Diccionario de Hacienda* (1826-1827), ens ha deixat un excel·lent resum de l'ofici durant el segle XVIII. Comenta que l'ofici d'intendent era un ofici que es va establir en el Regne de València el 1711 i va assumir les funcions del batle, mentre que el comptador de l'Exèrcit es va establir el 1718 i va assumir les del mestre racional: "*Suprimida por el Sr. D. Felipe V la forma de gobierno con que se manejaban los valencianos con arreglo a sus fueros, se reunió el empleo de maestro racional al de contador del ejército, del cual se separó en el año 1815, por haber restablecido S.M. los destinos de baile general y maestro racional, haciéndolos dependientes del señor mayordomo mayor del rey*". Com hem dit, Canga-Argüelles fou comptador de l'Exèrcit entre 1804 i 1809. Posteriorment, el 28 d'abril d'aquest any va ser nomenat intendent del Regne de València i al novembre de 1810 el va promoure la Regència a ministre interí d'Hisenda, i va prendre possessió el 14 de gener de 1811. Durant el Trienni Liberal va tornar a exercir el càrrec de ministre d'Hisenda.

Com en l'època foral, la preocupació pel Reial Patrimoni va continuar sent un tema prioritari. Fins i tot es van publicar diverses recopilacions legislatives i documentals sobre el tema. La primera va ser l'obra de Vicent Branchat (c.1735-1791), un jurista que va treballar d'assessor del Reial Patrimoni, i que va publicar el *Tratado de los derechos y regalías que corresponden al Real Patrimonio en el Reyno de Valencia y de la jurisdiccion del Intendente como subrogado en lugar del antiguo Bayle General*, entre 1784 i 1786. A l'any següent, el també jurista Josep Villaroya (1732-1804) va publicar una obra similar titulada *Real Maestrazgo de Montesa. Tratado de todos los derechos, bienes y pertenencias del patrimonio y maestrazgo de la Real y Militar Orden de Sta Maria de Montesa y S. Jorge de Alfama*, en què recopilava tota la documentació referent a l'Orde de Montesa, la qual es va incorporar a la Corona el 1592, per la qual cosa a partir de llavors els seus comptes els va fiscalitzar el mestre racional. La tercera la va publicar José Canga-Argüelles mateix el 1806, i és la *Colección de reales cédulas, órdenes y providencias dadas para gobierno del Real Patrimonio en el Reyno de Valencia. Formada por acuerdo de la Real Junta Patrimonial y aprobada por S.M.*, que de fet era una continuació de l'obra de Branchat. Els exemplars de la primera i la tercera es guardaven en l'Arxiu del Palau de la Generalitat per a distribuir-los.

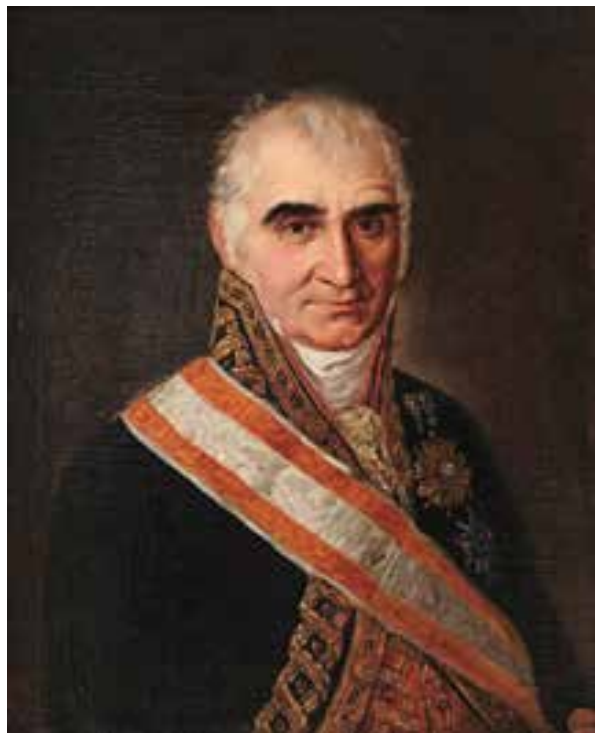
Com hem vist, una R.O. de 23 de novembre de 1814 va separar tots els apartats del Reial Patrimoni de la Reial Hisenda, els quals van passar a dependre de la Majordomia Major de la Casa del Rei, amb categoria de secretaria. El 1815 es va crear de nou una batllia general de València, dependent del majordom major, per a l'Administració del Reial Patrimoni. Fins i tot es van restablir una altra vegada els càrrecs de batle i comptador o mestre racional, però en un context molt diferent, encara que moltes de les seues funcions eren una continuïtat de l'antic Reial Patrimoni. Coneixem els noms dels batles durant la

[c. 1839]. Gerró amb flors davant d'una vista del palau del Real de València, obra de Miguel Parra vers 1839. Caseta del Príncep. Residència reial de San Lorenzo de El Escorial. Patrimoni Nacional.

primera meitat del segle XIX: Manuel de Moratilla (1815), Juan Blesa (1815-1816), Casto de Vargas Flores (1816-1833), Antonio González Madroño (1834-1850), Tomás de San Juan Galarza (1852), Rafael María Capablanca Marcoleta (1854-1857) i José Boscá (1857-1859).

Pel que fa a la fiscalització, acabat l'Antic Règim veiem com la Constitució de 1812 que van aprovar les Corts de Cadis va mantindre la *Contaduría Mayor de Cuentas* “para el examen de todas las cuentas de los caudales públicos”, però depenent directament de les Corts. Abolida la Constitució el 1814, el *Tribunal Mayor de Cuentas* va tornar a dependre de la Secretaria d'Hisenda i, per Reial cèdula de 10 de novembre de 1828, es va establir la seua nova planta i les atribucions, les quals van estar vigents fins al 1851. La Llei orgànica del *Tribunal de Cuentas del Reino*, de 25 d'agost de 1851, es considera l'origen de la institució actual, i li va atribuir les funcions de revisió i aprovació de tots els comptes de l'Estat, tant a la península com a ultramar. Posteriorment es va reorganitzar per la Llei de 25 de juny de 1870, que va estar en vigor fins que el 19 de juny de 1924 va establir el *Tribunal Supremo de la Hacienda Pública y Intervención General*, en què van recaure totes les funcions de control internes i externes del sector públic. La Constitució de 1931 va establir el *Tribunal de Cuentas de la República*, i es va aprovar la seua Llei orgànica el 1934. Acabada la guerra civil es va adaptar als nous pressupostos del règim franquista i va passar a denominar-se *Tribunal de Cuentas*, i es va aprovar una llei d'organització, funcions i procediments del *Tribunal de Cuentas del Reino* el 1953, modificada el 1961, en la qual es definia com l'òrgan superior de control extern de l'Estat. Finalment, després de la Constitució de 1978, s'ha configurat al *Tribunal de Cuentas* com l'òrgan fiscalitzador dels comptes i de la gestió economicofinancera de tot el sector públic, independent del poder executiu i vinculat directament a les Corts Generals.

Martín de Garay, comptador de l'exèrcit de València entre 1800 i 1804.
Imatge facilitada per la Biblioteca Pública de La Almunia de Doña Godina.

José Canga-Argüelles Cifuentes, comptador de l'exèrcit de València entre 1804 i 1809. Retrat de José Canga-Argüelles realitzat per José Cabana. Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, Madrid.

L'actual Sindicatura de Comptes la va crear la Llei de la Generalitat Valenciana 6/1985, d'11 de maig, de la Sindicatura de Comptes, amb la finalitat de fiscalitzar les institucions de la Generalitat. L'òrgan el conformen tres síndics, que es renoven periòdicament per un ampli consens dels grups parlamentaris de les Corts, ja que en l'elecció d'aquests cal, almenys, una majoria de tres cinquenes parts dels seus membres.

La Sindicatura realitza informes de control extern de la gestió econòmica i pressupostària del sector públic valencià autònom i local. Aquests informes es caracteritzen sempre pel rigor i l'oportunitat, i són útils per a millorar el funcionament del sector públic valencià, amb criteris de legalitat, eficàcia, economia, eficiència i transparència, amb atenció a la sostenibilitat ambiental i a la igualtat de gènere, en benefici dels ciutadans de la Comunitat Valenciana.

La institució gaudeix de total independència funcional, tant des del punt de vista pressupostari com organitzatiu o de gestió del personal. Així mateix, té competència exclusiva sobre el seu programa anual d'actuació i sobre els criteris que han de seguir els síndics i la resta del personal en l'exercici de les seues funcions. Per a millorar el treball de la Sindicatura s'han incorporat les noves tecnologies de la informació i la comunicació, tant en la seua tasca fiscalitzadora com en els aspectes administratius.

EXPOSICIÓ

COORDINACIÓ GENERAL:

Corts Valencianes, Direcció General de Cultura i Patrimoni de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport i Sindicatura de Comptes.

COORDINACIÓ:

Arxiu del Regne de València

ORGANITZACIÓ:

Francesc Torres Faus, Margarita Ortega Rodrigo, Mónica Descals Hernández, Laura Ménsua Muñoz, Lorenzo V. Pérez Sarrión, Robert Cortell Giner i Carmen Segura Cardona.

LLOC:

Saló dels espills, seu de les Corts Valencianes

DISSENY I MUNTATGE:

Matra Museografía

TRANSPORTS I ASSEGURANCES:

JOSEARTE S.L.

MUNTATGE:

Mónica Descals Hernández, Francisco Campuzano Juan, Joan Alonso Llorca, Francisco Zanón Rodrigo, Elena Alcaide Romero, Beatriz Gómez-Senent López i Servei d'Assistència Tècnica i Manteniment de les Corts Valencianes.

COL·LABOREN:

Fundació Luís Giménez Lorente de la Universitat Politècnica de València i Ministerio de Cultura y Deporte.

CATÀLEG

EDITA:

Corts Valencianes

TEXT:

Francesc Torres Faus

FOTOGRAFIES:

Arxiu del Regne de València, Francisco Campuzano Juan, Elena Alcaide Romero, Bibliothèque Royale Albert I de Belgique, Österreichische Nationalbibliothek, Biblioteca Nacional de España, Arxiu Municipal de València, Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, Arxiu de la Catedral de València, Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu, Archivo General de la Administración, Arxiu de la família Ferraz Español, Arxiu de la família Ballester Julve, Archivo personal de Clotilde Soto Albalate, Casita del Príncipe del Real Sitio de San Lorenzo de El Escorial (Patrimonio Nacional), i Biblioteca Municipal de la Almunia de Doña Godina.

COORDINACIÓ EDITORIAL:

Servei de Publicacions de les Corts Valencianes

DISSENY:

Espirelius

IMPRESSIÓ:

Kolor litógrafos

ISBN: 978-84-89684-57-7

DL: V-2240-2019

Aquesta publicació està sota una llicència Reconeixement – NoComercial-SenseObresDerivades 3.0 Espanya de Creative Commons. Vosté pot copiar-la, distribuir-la i comunicar-la públicament sempre que cite el seu autor i la institució que l'edita (CORTS VALENCIANES), no la utilitze per a finalitats comercials i no en faça obres derivades. La llicència completa es pot consultar en <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.es>.

**GENERALITAT
VALENCIANA**

Conselleria d'Educació,
Cultura i Esport

**TOTS
A UNA
veu**

CORTS VALENCIANES

CORTS VALENCIANES

for cultura

